

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “บทบาทองค์กรชุมชนในการอนุรักษ์ป่า : กรณีศึกษาป่าชุมชนโคกหินลาด อำเภอเมืองและอำเภอแกลง จังหวัดมหาสารคาม” ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังนี้

1. แนวคิดที่เกี่ยวข้อง
 - 1.1 แนวคิดเกี่ยวกับบทบาท
 - 1.2 แนวคิดเกี่ยวกับองค์กรชุมชน
 - 1.3 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน
 - 1.4 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 1.5. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน
2. ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง
 - 2.1 ทฤษฎีประชาสังคม
 - 2.2 ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม
 - 2.3 ทฤษฎีนิเวศวิทยาแนวลึก
3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
4. กรอบแนวคิดในการวิจัยครั้งนี้

แนวคิดที่เกี่ยวข้อง

1. แนวความคิดเกี่ยวกับบทบาท

แนวความคิดเกี่ยวกับบทบาทเป็นข้อสรุปสำคัญเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ ทั้งต่อตนเอง และสังคม ซึ่งได้มีผู้ศึกษาค้นคว้าไว้หลายท่านและหลายทัศนะ

1.1. ความหมายของบทบาท

ภิญโญ สาร (2516 : 283) ได้อธิบายว่าบทบาทหน้าที่ หมายถึง ความมุ่งหวังที่บุคคลอื่น คาดว่าบุคคลในตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งควรกระทำหรือแสดงพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งออกมาใน สถานการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งบทบาทหน้าที่มีความคู่กับ ตำแหน่งที่บุคคลดำรงอยู่เสมอ

สุพัตรา สุภาพ (2529 : 29) ให้ความหมายว่า บทบาท คือ การปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ (ตำแหน่ง) เช่น ตำแหน่งพ่อ คือ บทบาทเลี้ยงลูก ตำแหน่งครู บทบาท คือ สอนลูกศิษย์

อมรา พงศาพิชญ์ (2545 : 91-92) กล่าวว่า บทบาท คือ สิทธิหน้าที่ในการประพฤติปฏิบัติที่บุคคลหนึ่งมีต่อบุคคลอื่นในสังคม ตามสถานภาพของตัวเอง เช่น บทบาทของพ่อ คือ ทำหน้าที่เลี้ยงดูลูกให้เป็นคนดี รู้จักทำมาหากิน ส่วนบทบาทของลูกคือ เคารพเชื่อฟังคำสั่งสอนของพ่อแม่ และทำตนเป็นคนดี

ชื่นสุข ฤกษ์งาม (2537 : 8) สรุปแนวความคิดที่เกี่ยวกับบทบาทว่า หมายถึง แบบแผนของการกระทำหรือพฤติกรรมของบุคคลในสังคม โดยมีแบบแผนของพฤติกรรมนั้น ขึ้นอยู่กับปทัสถานขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคมและเป็นไปตามที่สังคมคาดหวัง

ประภาส ศิลปรัศมี (2539 : 14) สรุปความหมายของคำว่าบทบาทว่า หมายถึง แบบแผนของพฤติกรรมมนุษย์ ซึ่งดำรงอยู่ในสังคมโดยแบบแผนดังกล่าวจะสืบเนื่องและเกี่ยวข้องกับบรรทัดฐาน (Norms) ของขนบธรรมเนียมประเพณีทางสังคมอย่างแนบแน่น ดังนั้น แบบแผนของพฤติกรรมของมนุษย์จึงเกี่ยวกับสิทธิ และหน้าที่ตามตำแหน่งทางสังคมที่สังคมคาดหวังหรือกำหนดไว้ ดังนั้น บทบาทจึงมีความหมายทั้งในเชิงการคาดหวังเกี่ยวกับพฤติกรรม (Behavioral Expectation) ซึ่งเป็นความคาดหวังตามปทัสถานที่มีอยู่ (Normative Expectation) และในเชิงการกระทำพฤติกรรมจริงๆ ซึ่งเรียกว่า การกระทำบทบาทหรือพฤติกรรมบทบาท (Role Behavior) ความหมายจะเรียกว่า บทบาทที่ปรากฏจริง (Actual Role)

ณัฐชา สัมเขียวหวาน (2541 : 14-15) อธิบายว่า “บทบาท” หมายถึง แบบแผนของพฤติกรรมหรือการกระทำต่างๆ ที่เกี่ยวกับอำนาจหน้าที่และสิทธิ ซึ่งผูกพันอยู่กับสถานภาพหรือฐานะตำแหน่งทางสังคม โดยที่สังคมจะกำหนดหรือคาดหวังบทบาทของบุคคลในแต่ละสถานภาพ หรือฐานะตำแหน่งไว้ เพื่อให้ผู้ที่อยู่ในสถานภาพ หรือฐานะตำแหน่งนั้นๆ ยึดถือเป็นแนวทางใจการปฏิบัติ

โดยสรุปบทบาท หมายถึง แบบแผนของพฤติกรรมมนุษย์ในสังคมที่แสดงออกตามอำนาจหน้าที่และสิทธิ ซึ่งขึ้นอยู่กับฐานะหรือตำแหน่งทางสังคมของบุคคลนั้น บทบาทมีความหมายทั้งในเชิงคาดหวังเกี่ยวกับพฤติกรรมและในเชิงการกระทำพฤติกรรมจริงๆ หรืออาจจะเรียกว่า บทบาทที่ปรากฏจริง

1.2 รูปแบบของบทบาท

ไพบูลย์ ช่างเรียน (2516 : 29-30) ได้อธิบายคำว่าบทบาทตามแนวคิดทางสังคมวิทยาว่า บทบาทโดยทั่วไปมี 2 นัย คือ นัยแรกพิจารณาด้านโครงสร้างสังคม (Social Structure) หมายถึง ตำแหน่งทางสังคมที่มีชื่อเรียกต่างๆ กัน ซึ่งแสดงลักษณะโดยคุณสมบัติและกิจกรรมของบุคคลที่ครองตำแหน่งนั้น อีกนัยหนึ่ง พิจารณาในด้านการแสดงบทบาท หรือการพบปะสังสรรค์ทางสังคม (Social Interaction) ซึ่งหมายถึงผลเนื่องที่มีแบบแผนการกระทำที่เกิดจากการเรียนรู้ของบุคคลที่อยู่ในสถานการณ์แห่งการพบปะสังสรรค์ (Social Interacted) ดังนั้น ตามนัยแรกจึงเป็นการจำแนกชนิดของบุคคลในสังคม ซึ่งถูกทำให้แตกต่างกันโดยคุณสมบัติและพฤติกรรมของเขาที่มีปทัสถาน ส่วนนัยหลังบทบาทเป็นวิธีแสดงพฤติกรรมของบุคคลที่สังสรรค์กันนั้นว่า จะปฏิบัติต่อกันอย่างไร หรือคิดว่าผู้อื่นจะปฏิบัติตนอย่างไร เมื่อพิจารณารวมกันทั้งสองนัยแล้ว บทบาทจึงเป็นตัวกลางระหว่างสังคมกับบุคคลแต่ละคนที่อยู่ในสถานการณ์ ซึ่งพฤติกรรมของเขากลายเป็นแนวทางการปฏิบัติของสังคม ดังนั้น สังคมจึงต้องมีการวางรูปแบบของบทบาทที่ควรจะเป็น (Ought to role) เอาไว้

สวางศรี วิรัชชัย (2527 : 23-24) อธิบายในเรื่องบทบาทว่า ถ้าพิจารณาลักษณะของบทบาทที่ปรากฏในสังคมให้ลึกซึ้งแล้วจะพบบทบาทอยู่ในหลายรูปแบบหลายลักษณะ สรุปได้ดังนี้

1. บทบาทตามที่กำหนด (Prescribed Roles) หมายถึง บทบาทที่สังคมกลุ่มหรือองค์กรกำหนดไว้ว่า เป็นรูปแบบของพฤติกรรมประจำตำแหน่งต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคม กลุ่มหรือองค์กรนั้นๆ เช่น ข้อกำหนดที่ว่าข้าราชการต้องปฏิบัติตามคำสั่งของผู้บังคับบัญชาที่สั่งการโดยชอบ เป็นต้น

2. บทบาทที่ผู้อื่นคาดหวัง (Expected Roles) หมายถึง บทบาทหรือแบบของ พฤติกรรม ที่ผู้เกี่ยวข้องคาดหวังผู้อยู่ในตำแหน่งจะถือปฏิบัติ บทบาทที่ถูกคาดหวังนี้มักจะสอดคล้องกับ บทบาทที่กำหนด เพราะคนบางคนมีความคาดหวังมากกว่าหรือน้อยกว่าข้อกำหนดที่ตนได้รับทราบ

3. บทบาทตามความคิดของผู้อยู่ในตำแหน่ง (Subjective Roles) หมายถึงรูปแบบของพฤติกรรมที่บุคคลผู้อยู่ในตำแหน่ง คิดและเชื่อว่าเป็นบทบาทของตำแหน่งที่ตนดำรงอยู่ ดังนั้น บทบาทของผู้อยู่ในตำแหน่งอาจจะสอดคล้องหรือไม่สอดคล้องกับบทบาทที่กำหนดและก็จะอาจจะตรงหรือไม่ตรงกับบทบาทที่ถูกคาดหวังก็ได้

4. บทบาทที่ปฏิบัติจริง (Enacted Roles) หมายถึง พฤติกรรมที่ผู้อยู่ในตำแหน่งได้ปฏิบัติ หรือแสดงออกมาให้เห็น ซึ่งมักจะเป็นพฤติกรรมที่สอดคล้องกับบทบาทตามความคิดของเจ้าตัวผู้อยู่ในตำแหน่ง แต่ก็อาจมีกรณีที่บุคคลแสดงพฤติกรรม การคาดหวังต่อผู้อื่นต่างๆ ที่บทบาทนั้นไม่ตรงกับบทบาทตามความคิดเห็นของคนก็ได้

5. บทบาทที่ผู้อื่นรับรู้ (Perceived Roles) หมายถึง รูปแบบพฤติกรรมที่ผู้อื่นได้ รับการปฏิบัติบทบาทของผู้อยู่ในตำแหน่ง ซึ่งโดยชอบธรรมการรับรู้ที่คนเราจะมีการเลือก ที่จะรับรู้และอาจมีการรับรู้ที่ผิดพลาดไปจากความเป็นจริงได้ด้วยอิทธิพลจากประสบการณ์ และสถานการณ์หลายๆ อย่าง ดังนั้น เมื่อผู้อยู่ในตำแหน่งปฏิบัติบทบาทโดยแสดงพฤติกรรม อย่างหนึ่ง ผู้ที่ได้พบเห็นอาจรับรู้พฤติกรรมหรือบทบาทนั้นในทางที่แตกต่างกันไปและอาจแตกต่าง ไปจากบทบาทตามความคิดของผู้อยู่ในตำแหน่งด้วย

จิตวิทยา สุวรรณชญ (2527 : 43) ได้สรุปบทบาททางสังคม ไว้ดังนี้

1. มีสภาพ (Status) อยู่จริงในทุกสังคมและมีอยู่ก่อนที่ตัวคนจะเข้าครอง
2. มีบทบาทที่ควรจะเป็น (Ought to role) ประจำอยู่ในตำแหน่ง
3. วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีในสังคมนั้นๆ เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญ

ในการกำหนดฐานะตำแหน่งและบทบาทที่ควรจะเป็น

4. การที่คนเราจะทราบถึงฐานะ ตำแหน่ง และบทบาทนั้นได้มาจากสังคมนั้นๆ
5. บทบาทที่ควรจะเป็นนั้นไม่แน่นอนเสมอว่า จะเหมือนกับพฤติกรรม

แอลพอร์ต (Allport. 1967 : 181-184 ; อ้างอิงมาจาก ชื่นสุข ฤกษ์งาม. 2537 : 8) อธิบายว่า การแสดงบทบาทขึ้นอยู่กับองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ประการด้วยกัน คือ

1. บทบาทที่สังคมคาดหวัง (Role Expectation) บทบาทตามความคาดหวังนี้ถูกกำหนดขึ้น โดยกลุ่มสังคมและเป็นไปตามสถานภาพที่บุคคลนั้นดำรงอยู่

2. การรับรู้บทบาท (Role Conception) คือ การที่บุคคลรับรู้หรือเห็นว่าตนเองควรมี บทบาทอย่างไร หากรับรู้จะดีแค่ไหนขึ้นอยู่กับเป้าหมายชีวิต ค่านิยมและประสบการณ์ของบุคคล นั้นๆ โดยจะสอดคล้องกับบทบาท

3. การยอมรับบทบาท (Role Acceptation) คือ การยอมรับว่าเป็นบทบาทของตนเอง เกิดขึ้นเมื่อบุคคลนั้นได้พิจารณาแล้วว่า บทบาทนั้นมีความสำคัญและสอดคล้องกับแนวความคิด ของสังคมเป็นบทบาทที่คาดหวังของสังคม

4. การปฏิบัติตามบทบาท (Role Performance) คือ การยอมรับว่าเป็นบทบาทของบุคคล ซึ่งขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ 3 ประการที่กล่าวมาแล้ว และการปฏิบัติตามบทบาทจะมีอย่างน้อยแค่ไหน ขึ้นอยู่ระดับความเข้าใจ การรับรู้และการยอมรับบทบาทนั้น

2. แนวคิดเกี่ยวกับ “องค์กรชุมชน”

ในสถานการณ์ปัจจุบันที่กระแสการพัฒนาตามแนวทางโลกาภิวัตน์ยังเป็นกระแสหลัก

ในประเทศไทย แนวคิดเรื่องชุมชนและองค์กรชุมชนได้ถูกนำเสนอให้เป็นทางออกทางหนึ่งที่จะพลิกฟื้นวิกฤตของสังคมไทยให้อยู่รอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทขององค์กรชุมชนต่อกิจกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา และวัฒนธรรมหรือการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

2.1. ความหมายขององค์กรชุมชน

ได้มีผู้รู้ให้ความหมายขององค์กรชุมชนโดยสรุปไว้ดังนี้

คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบทภาคอีสาน (2540 : 67) กล่าวว่า องค์กรชุมชน คือ การรวมตัวกันของชาวบ้านตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป หรือต้องการมีความสัมพันธ์กัน โดยอาจอยู่ภายในหมู่บ้านเดียวกันหรือต่างหมู่บ้านก็ได้ ไม่มีพื้นที่จำกัด แต่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีผู้นำและกิจกรรมร่วมกัน

พรชูลี นิลวิเศษ และคณะ (2541 : 17) กล่าวว่า องค์กรชุมชน คือ องค์กรชาวบ้าน หรือ องค์กรประชาชน หมายถึง กลุ่มคนในชุมชนที่รวมตัวกันเพื่อดำเนินกิจกรรมหนึ่งๆ ในชุมชน เช่น กลุ่มธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มวนเกษตรและกลุ่มป่าชุมชน

อนุชาติ พวงสำลี และอรทัย อาจอ่ำ (2541 : 236) กล่าวว่า องค์กรชุมชน หรือองค์กรประชาชน นับเป็นกลไกสำคัญยิ่งในการพัฒนากระบวนการของการพัฒนา ประสิทธิภาพของงานนาประเทศได้ชี้ถึงข้อสรุปว่า องค์กรชุมชนเป็นเครื่องมือในการขยายฐานการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการพัฒนาชุมชน หรือพื้นที่ของตนเอง และเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้ปัจเจกบุคคลไม่ว่าจะเป็นชาวนา แรงงานหรือผู้ประกอบการใดๆ มีอำนาจต่อรองในการเรียกร้องบริการจากรัฐ

โดยสรุป องค์กรชุมชนจึงหมายถึง การรวมตัวกันของชาวบ้านในชุมชนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป เพื่อดำเนินกิจกรรมหนึ่งในชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มวนเกษตร กลุ่มป่าชุมชน โดยองค์กรชุมชนจะเป็นเครื่องมือสำคัญในการเข้าไปมีส่วนร่วมกับภาครัฐ ในการพัฒนาชุมชน หรือดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่อตนเองและชุมชน

2.2. ประเภทขององค์กรชุมชน

องค์กรชุมชนได้แบ่งเป็นหลายประเภทขึ้นอยู่กับขอบเขตของปัญหาขอบเขตของพื้นที่ ขอบเขตด้านวัตถุประสงค์ มีรูปแบบการรวมตัวกันอย่างไม่เป็นทางการ จนถึงแบบเป็นทางการ

คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบทอีสาน (2540 : 67) แบ่งองค์กรชุมชนเป็น 2 ประเภท คือ

ประเภทที่ 1 องค์กรชุมชนแบบเป็นทางการ ได้แก่ องค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) คณะกรรมการหมู่บ้าน (กม.) สหกรณ์การเกษตร กลุ่มเกษตรกรมูลนิธิ สมาคม ซึ่งเป็นลักษณะที่รัฐ

ลงไปจัดตั้งและมีการจดทะเบียนกับภาครัฐ มีกฎระเบียบรับรองและได้รับการสนับสนุนงบประมาณ และการดำเนินกิจกรรมจากภาครัฐ

ประเภทที่ 2 องค์กรชุมชนแบบไม่เป็นทางการ ได้แก่ องค์กรที่ชื่อขึ้นต้นด้วยคำต่างๆ เช่น สมิชชา กลุ่ม คณะกรรมการชมรม เป็นต้น เป็นการรวมตัวกันเอง หรือองค์กรพัฒนาชุมชนเข้าไปร่วมจัดตั้ง มีกฎระเบียบที่สร้างขึ้นเอง ส่วนใหญ่ไม่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ องค์กรชุมชนเหล่านี้ยังแบ่งออกเป็นองค์กรชุมชนในสถานการณ์อื่น ที่ทำการประท้วงเรียกร้องต่อรัฐ เช่น สมิชชาต่างๆ และองค์กรชุมชนในสถานการณ์เย็น เป็นองค์กรชุมชนเพื่อแก้ปัญหาพื้นฐานต่างๆ ในชุมชน ทั้งทางเศรษฐกิจ การศึกษา สาธารณสุข สิ่งแวดล้อม ซึ่งองค์กรชุมชนประเภทนี้มักไม่ค่อยชุมนุมเรียกร้องต่อภาครัฐ

ประพันธ์ ธรรมไชย และคณะ (2543 : 48) ให้ความเห็นว่า องค์กรชุมชนมีทั้งกลุ่มที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่ไม่เป็นทางการเมื่อภาครัฐเข้าไปส่งเสริม จึงเกิดกลุ่มที่เป็นทางการเพิ่มขึ้นซึ่งสามารถแยกออกได้ตามลักษณะที่เด่นชัดเป็น 4 ประการ คือ

1. ประเภทที่จัดตั้งเพราะการอาชีพ ได้แก่ สหกรณ์ประเภทต่างๆ เช่น สมาคมชลประทาน กลุ่มเกษตรกร หรือกลุ่มอาชีพต่างๆ
2. ประเภทที่จัดตั้งขึ้นเพื่อการปกครองและการบริหาร ได้แก่ คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน คณะกรรมการพัฒนาตำบล องค์กรบริหารส่วนตำบล เป็นต้น
3. ประเภทที่จัดตั้งขึ้นตามเพศและวัย ได้แก่ กลุ่มเยาวชน กลุ่มยุวเกษตรกร กลุ่มสตรี เป็นต้น
4. ประเภทที่จัดตั้งขึ้นเพื่อการศึกษา ศาสนาและอนามัย ได้แก่ คณะกรรมการพัฒนาอนามัยหมู่บ้าน คณะกรรมการศึกษาและคณะกรรมการวัด เป็นต้น

2.3. องค์ประกอบขององค์กรชุมชน

สมพันธ์ เตชะอธิก (2540 : 3-6) อธิบายว่า องค์ประกอบขององค์กรชุมชนที่สำคัญมี 7 ประการ ได้แก่

1. มีอุดมการณ์ร่วมกัน หมายถึง ทิศนะต่อโลก ต่อสังคม และต่อชุมชนร่วมกัน อุดมการณ์ถือเป็นสิ่งสำคัญที่จะยึดเหนี่ยวทิศทางของการรวมกลุ่มกันเอาไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าสามารถกำหนดเป้าหมาย หรือวิสัยทัศน์ได้ยิ่งทำให้องค์กรชุมชนนั้นมีการรวมตัวกันได้ดียิ่งขึ้น
2. การมีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ร่วมกัน องค์กรชุมชนต้องมีเป้าหมายร่วมกันว่าจะเดินไปข้างหน้าเพื่ออะไร
3. การมีผลประโยชน์ร่วมกันและการกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมผลประโยชน์

เป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่ทุกคนต้องการ องค์กรชุมชนทั่วไปจึงต้องสร้างข้อมูลให้เกิดการรับรู้ ทั่วไปว่าผลประโยชน์ของการรวมตัวเป็นองค์กรคืออะไร

4. คน รวมไปถึงผู้นำ สมาชิกและชาวบ้านทั่วไป

4.1 ผู้นำถือเป็นผู้กุมความอยู่รอดขององค์กรชุมชน หากผู้นำได้รับการยอมรับ มีบารมี มีความสามารถ ปฏิบัติดี สร้างความสามัคคีและคิดถึงส่วนรวมจริงๆ ก็จะสามารถนำพา องค์กรไปสู่ความเข้มแข็งได้ ผู้นำมีหลายประเภท ได้แก่ ผู้นำทางความคิด ผู้นำทางด้านศีลธรรม ผู้นำด้านอาชีพ ผู้นำด้านการพูด ผู้นำที่สามารถประยุกต์งานราชการมาสู่เป้าหมายเพื่อชาวบ้านได้ และผู้นำที่ระดมทรัพยากรภายในและประสานทรัพยากรภายนอกมาสู่ชุมชนได้

4.2 สมาชิก การที่สมาชิกร่วมมือกันและมีส่วนร่วมในกิจกรรม ทั้งทางความคิด วางแผน การตัดสินใจ การปฏิบัติ และการติดตามประเมินผลจนมีสิทธิที่จะได้รับผลประโยชน์ จากองค์กร สมาชิกบางคนก็ร่วมคิดร่วมทำงานกับองค์กรเสมอ บางคนร่วมบ้างไม่ร่วมบ้าง บ้างก็เฝ้าดูอยู่เฉยๆ

4.3 ชาวบ้านทั่วไปที่ไม่เข้าร่วมในองค์กรแต่ก็มีผลต่อการดำรงอยู่ และความเข้มแข็ง ขององค์กร เพราะเป็นกลุ่มคนที่เฝ้าดู ติดตาม วิพากษ์วิจารณ์และพร้อมจะเข้าร่วมหรือไม่เข้าร่วมกับ องค์กร

5. การบริหารจัดการถือเป็นเรื่องชี้ขาดความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน การจัดการ ที่มีประสิทธิภาพ มีรายละเอียด ดังนี้

5.1 การตัดสินใจร่วมกัน สมาชิกต้องมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ มีความตระหนักร่วม ตัดสินใจ ไม่ปล่อยให้เป็นการตัดสินใจของผู้นำฝ่ายเดียว

5.2 โครงสร้างและบทบาทหน้าที่ การแบ่งบทบาทหน้าที่ควรแบ่งให้เป็นตำแหน่ง ที่มีเนื้อหางานให้ปฏิบัติจริง

5.3 สถานที่และวัสดุอุปกรณ์เพื่อเป็นศูนย์กลางในการประชุมการจัดการกิจกรรม การเก็บวัสดุอุปกรณ์และใช้ประโยชน์อื่นๆ สำหรับชุมชน

5.4 กฎกติการ่วมกัน ซึ่งถือเป็นข้อตกลงร่วมกัน เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติ

5.5 การสื่อสารระหว่างผู้นำกับสมาชิกองค์กร การสื่อสารมีความสำคัญมาก ช่วยให้เกิดการรับรู้ เข้าใจและร่วมมือกันมากขึ้น การสื่อสารทำได้หลายรูปแบบ เช่น การจัดประชุมชี้แจง แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและหาข้อสรุปร่วมกัน การแจ้งข่าวสารข้อมูลผ่านหอกระจายข่าว การประชุมแกนนำ การกระจายข้อมูลในกลุ่มย่อย

5.6 การควบคุมตรวจสอบ เมื่อมีการแบ่งหน้าที่แล้ว ต้องมีการควบคุมตรวจสอบ

อย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้มีการรับรู้กันอย่างโปร่งใส โดยเฉพาะด้านการเงิน

6. กิจกรรมการเรียนรู้ ฝึกฝน และปฏิบัติจริงอยู่ที่กิจกรรม ในการสร้างแผนปฏิบัติการ ต้องกำหนดกิจกรรมและช่วงเวลาให้ชัดเจน เพื่อการติดตามและตรวจสอบได้ กิจกรรมต่างๆ ถือเป็น การสร้างความเข้มแข็งขององค์กร นอกจากนั้นกิจกรรมยังเป็นส่วนสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำ สมาชิกชาวบ้านให้ทำงานร่วมกันและเป็นกิจกรรมที่ต้องทำอย่างต่อเนื่อง เพื่อแก้ปัญหา หรือช่วยเสริมสร้างชีวิตให้ดีขึ้น

7. งบประมาณ เพื่อให้แผนงานขององค์กรสามารถดำเนินไปได้ด้วยดี จำเป็นต้อง มีการระดมทุนทั้งภายในและภายนอก เพื่อให้สามารถทำกิจกรรมได้ ความคุ้นเคยจากการเป็นผู้รับ ทำให้ชาวบ้านมีกรอบประมาณจากภายนอก ควรกระตุ้นให้มีการระดมทุนจากภายในชุมชนก่อน เมื่อขาดงบประมาณส่วนนี้แล้วจึงค่อยหาเพิ่มเติมจากภายนอก

2.4. ลักษณะขององค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง

มีนักวิชาการและผู้เกี่ยวข้องจำนวนมากได้พยายามกำหนดกรอบสำหรับชีวิต ความเข้มแข็งหรือความสำเร็จขององค์กรชุมชน ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับที่ อนุชาติ พวงสำลี และอรทัย อาจอ่ำ (2541 : 10-12) เสนอไว้ ดังนี้

1. ภูมิปัญญา ระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า ระบบความคิดของชุมชนการกำหนดชีวิต เกี่ยวกับภูมิปัญญา หรือระบบความเชื่อของบุคคลนับเป็นเรื่องยาก แต่การชีวิตว่าชุมชนนั้นๆ มีภูมิปัญญาหรือไม่ อาจดูได้จากการถ่ายทอดองค์ความรู้ การพัฒนาองค์ความรู้ให้เหมาะกับ ยุคสมัย ซึ่งชีวิตเรื่องเหล่านี้สามารถสังเกตได้จากการมีผู้นำที่หลากหลายทั้งในด้านความรู้ ทักษะ และจำนวนของผู้นำชุมชนนั้นๆ อีกทั้งยังสังเกตได้จากทัศนคติ ความเชื่อและพฤติกรรมของสมาชิก ที่เกี่ยวกับความเชื่อในพิธีกรรมต่างๆ

2. การจัดการองค์กรชุมชน การชีวิตความเข้มแข็งของกลุ่ม อาจพิจารณาได้จาก

2.1 วัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่มสามารถบ่งชี้ถึงพฤติกรรม และกิจกรรม ที่มีความหมายในเชิงการสืบทอดภูมิปัญญาและระบบความเชื่อ

2.2 กฎกติกา ชีถึงความสามารถในการกำหนดและควบคุมพฤติกรรมของสมาชิก ในชุมชน

2.3 จำนวนและคุณภาพของสมาชิกที่เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ สะท้อนความเอาใจใส่ ในการร่วมกิจกรรม ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบของสมาชิก

2.4 คุณภาพของกรรมการกลุ่ม ซึ่งสะท้อนให้เห็นจากความสามารถของการจัดการ

การสนองตอบปัญหา การจัดสรร การกระจายทรัพยากรของชุมชน

2.5 กิจกรรมกลุ่มบ่งชี้ถึงความสามารถในการตอบสนองต่อมิติต่างๆ เช่น ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมและวัฒนธรรม ด้านการจัดการทรัพยากรของชุมชน

2.6 กองทุนของกลุ่ม บ่งชี้ถึงความสามารถในการระดมทุนของกลุ่ม นับเป็นเครื่องสะท้อนศักยภาพ และความเข้มแข็งของกลุ่มได้ดี

3. กระบวนการเรียนรู้และเครือข่ายการเรียนรู้ ตรวจสอบได้จากการศึกษาดูงาน เวทีแลกเปลี่ยนความรู้และการขยายเครือข่ายความร่วมมือ ซึ่งจะสะท้อนภาพการยกระดับภูมิปัญญา และการเรียนรู้ของชุมชน การเชื่อมโยงภูมิปัญญาระหว่างชุมชน

4. ผลกระทบจากการดำเนินงานขององค์กรชุมชนในด้านต่างๆ โดยที่ตัวชี้วัดระดับชุมชน เน้นการวัดถึงผลที่เกิดขึ้นกับชุมชนเป็นหลัก ดังนี้

4.1 ด้านเศรษฐกิจและอาชีพ ตัวชี้วัดด้านนี้ในระดับชุมชนมีความสัมพันธ์กับตัวชี้วัดระดับครัวเรือนค่อนข้างมาก แต่จะให้ผลที่เป็นภาพรวมหรืออัตราเฉลี่ยของครัวเรือนทั้งหมด ในชุมชนเท่านั้น

4.2 ด้านสังคมวัฒนธรรม ในระดับชุมชนเป็นการวัดถึงสัดส่วน การอพยพย้ายถิ่นของครัวเรือนในชุมชน วัดด้านสวัสดิการชุมชนที่ชุมชนมีให้ วัดอัตราการประกอบอาชีพการเกษตรและยาเสพติด วัดในด้านการอนุรักษ์ การพัฒนาปรับใช้และการสืบสานต่อในด้านภูมิปัญญาพื้นบ้าน รวมทั้งศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น

4.3 ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม เป็นการวัดถึงพลังในชุมชน และจิตสำนึกของชุมชนในการอนุรักษ์และรักษาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

3. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน

ปัจจุบันแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้รับการยอมรับว่าเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาสังคมจนกระทั่งได้มีการกำหนดไว้เป็นสาระสำคัญในรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน (พ.ศ. 2540) ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงได้นำเอาแนวคิดเรื่องกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนมาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย ซึ่งมีประเด็นสำคัญ ดังนี้

3.1. ความหมายของการมีส่วนร่วม

ยูวัฒน์ วุฒิเมธี (2526 : 25) และสุรีย์ คัมภ์ศรีสุโรจน์ (2531 : 8) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมคล้ายคลึงกัน โดยสรุปดังนี้คือ การมีส่วนร่วมหมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชน

กลุ่มคนหรือองค์กรประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการคิดริเริ่มพิจารณา ตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติ และร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลหรือของกลุ่ม อันมีผลกระทบถึงประชาชนเอง รวมทั้งการประเมินผลโครงการและการแบ่งปันผลประโยชน์โดยปราศจากข้อกำหนดที่มาจากบุคคลภายนอก เพื่อให้เกิดการดำเนินการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางตามความต้องการของสมาชิกในชุมชนและให้ผู้ที่มามีส่วนร่วมมีความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการด้วย

กรณีศึกษา ชมคติ (2524 : 11) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า หมายถึง ความร่วมมือของประชาชน ไม่ว่าจะในระดับปัจเจกบุคคล หรือกลุ่มคนที่เห็นพ้องต้องกันและเข้าร่วมรับผิดชอบเพื่อดำเนินการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงเพื่อให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์

มติที่ประชุมด้านเศรษฐกิจและสังคมแห่งสหประชาชาติ (United Nations Economic and Council Resdotion. 1929 : 30 ; อ้างอิงมาจาก อานูภาพ ธิรลาภ. 2528 : 25) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า การที่สมาชิกทุกคนในชุมชนสามารถมีโอกาสเข้าดำเนินการและมีอิทธิพลในกิจกรรม และกระบวนการพัฒนา ได้รับส่วนแบ่งในผลประโยชน์ของการกระทำตามที่ควรจะเป็น มีส่วนร่วมตัดสินใจในการกำหนดเป้าหมาย นโยบาย การวางแผน รวมทั้งดำเนินการกิจกรรมในโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

คูชฎี อายุวัฒน์ และคณะ (2535 : 7) ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นการให้โอกาสประชาชนเข้าร่วมดำเนินงานตั้งแต่กระบวนการเบื้องต้นจนถึงกระบวนการสิ้นสุด โดยที่การเข้าร่วมอาจร่วมในขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งหรือครบวงจรก็ได้ การเข้าร่วมมีทั้งรายบุคคล กลุ่มหรือองค์กรที่มีความคิดเห็นที่สอดคล้องกัน การรับผิดชอบร่วมกัน เพื่อดำเนินการพัฒนา และเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ต้องการ โดยการกระทำผ่านกลุ่มหรือองค์กร เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์

กล่าวโดยสรุป การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การที่ประชาชนหรือสาธารณชนมีส่วนร่วมในกระบวนการดำเนินกิจกรรมของรัฐในด้านต่างๆ ทุกขั้นตอน เช่นการรับรู้ข่าวสาร ข้อมูล การคิด การตัดสินใจ การกำหนดนโยบาย การวางแผนงาน การตรวจสอบ ติดตาม ประเมินผล การแก้ไขปัญหา การได้รับประโยชน์ ทั้งประโยชน์ต่อตนเองและประโยชน์ของชุมชน ซึ่งการมีส่วนร่วมแบ่งออกเป็น 5 ลักษณะ คือ การมีส่วนร่วมในลักษณะของปัจเจกบุคคล การมีส่วนร่วมในลักษณะของกลุ่มหรือขบวนการ การมีส่วนร่วมในลักษณะของโครงการ การมีส่วนร่วมในลักษณะของสถาบันและการมีส่วนร่วมในลักษณะของนโยบาย

3.2 รูปแบบของการมีส่วนร่วม

องค์การอนามัยโลก (อนงค์ พัฒนจักร. 2535 : 42) กล่าวถึงรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนว่าจะต้องประกอบด้วยกระบวนการ 4 ขั้น คือ

1. การวางแผน (Planning) ประชาชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหาจัดลำดับความสำคัญ ตั้งเป้าหมาย กำหนดการใช้ทรัพยากร กำหนดวิธีการประเมินผลและการตัดสินใจ
2. การดำเนินกิจกรรม (Implementation) ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการและการบริหารการใช้ทรัพยากร มีความรับผิดชอบในการจัดสรร การควบคุมการเงินและบริหาร
3. การใช้ประโยชน์ (Utilization) ประชาชนมีความสามารถนำเอากิจกรรมมาใช้ประโยชน์ได้ เป็นการเพิ่มระดับการพึ่งพาตัวเองและการควบคุมทางสังคม
4. การได้รับผลประโยชน์ (Obtaining benefits) ประชาชนต้องได้รับการแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนในพื้นที่เท่ากัน

เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์ (2543 : 11-12) ได้แบ่งระดับการมีส่วนร่วมตามหลักวิชาการได้หลายระดับตามบทบาทหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง อาทิ

1. แบบการจัดการคนให้เข้าร่วม ผู้เข้าร่วมคัดเลือกจากตัวแทนของประชาชน ไม่ได้เลือกตั้งและไม่มีอำนาจอะไร
 2. แบบตอบสนองแบบค่อยเป็นค่อยไป ผู้เชี่ยวชาญจากส่วนกลางบอกว่าจะต้องทำอะไร ไม่มีการสะท้อนความเห็นจากประชาชน
 3. แบบขอคำปรึกษาหารือหรือตอบคำถามชี้แจงรายละเอียดสิ่งที่จะต้องร่วมองค์กรภายนอกเป็นผู้ระบุปัญหา และกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลและการควบคุมวิเคราะห์ข้อมูล โดยไม่ได้รับฟังความคิดเห็นของประชาชน
 4. แบบร่วมตามหน้าที่หรือภารกิจ ที่กำหนดให้ใช้วิธีการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของโครงการ ประชาชนอาจมีส่วนร่วม โดยรวมกลุ่มเพื่อช่วยศึกษาวิเคราะห์ปัญหาตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้แล้ว ประชาชนอาจเข้าร่วมอย่างแข่งขัน ร่วมตัดสินใจ แต่คำตอบหลักสุดท้ายมักกำหนดไว้ล่วงหน้าโดยหน่วยงานภายนอก
 5. แบบแข่งขัน ร่วมในการวิเคราะห์และพัฒนาแผนปฏิบัติการ และศักยภาพของกลุ่มองค์กรท้องถิ่น โดยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ใช้วิธีการที่หลากหลายจากหลายสาขา
 6. แบบสมัครใจทำเองประชาชนเป็นผู้คิดริเริ่มอย่างอิสระประชาชนอาจติดต่อประสานหน่วยงานภายนอกมาช่วยแนะนำโดยยังสามารถควบคุมการจัดการและใช้ทรัพยากรได้
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช และคณะ (2544 : 334) กล่าวว่า กระบวนการมีส่วนร่วม

ของประชาชนมี 2 รูปแบบ คือ กระบวนการที่ต้องอาศัยการรับรองโดยกฎหมายและกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ เช่น การสร้างระบบสมัครใจขึ้นมาเพื่อให้มีสภาพบังคับทางสังคมอย่างการรับรองหรือให้รางวัลด้านสิ่งแวดล้อม แก่ผลิตภัณฑ์หรือธุรกิจ อุตสาหกรรมที่ใส่ใจในการสร้างจิตสำนึกทางสิ่งแวดล้อมให้เกิดเป็นบรรทัดฐาน

1. การมีส่วนร่วมแบบเป็นทางการ โดยมีกฎหมายรับรองให้กระทำได้หรือต้องกระทำ วิธีการสำคัญและยอมรับไปใช้ปฏิบัติกันทั่วไปคือ การเลือกตั้งในระดับต่างๆ การใช้สิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองในประเด็นหรือเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์สาธารณะของประชาชน

2. การมีส่วนร่วมโดยการรวมตัวเป็นกลุ่มผลประโยชน์ หมายถึง การที่กลุ่มคนมารวมกันเพราะมีอาชีพการงานหรือมีผลประโยชน์หรือความมุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน ใช้พลังของกลุ่มให้มีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายของรัฐ เพื่อปกป้องคุ้มครองผลประโยชน์ของกลุ่มชน

3. การมีส่วนร่วมทางการเมืองแบบไม่เป็นทางการ เป็นลักษณะที่เกิดขึ้นในระบบการเมืองแบบเผด็จการไม่ยอมรับและไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วม โดยมีกฎหมายห้ามไว้อย่างชัดเจน แม้ประเทศที่ปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยบางประเทศจะมีได้ห้าม แต่มิได้ระบุหรือมิได้มีกฎหมายรับรองว่าให้กระทำได้

4. การเดินขบวนหรือการชุมนุมประท้วง หมายถึง การรวมตัวกันเพื่อแสดงความไม่เห็นด้วยกับนโยบายหรือการดำเนินการของรัฐบาลในเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือเป็นการรวมตัวเพื่อเรียกร้องต่อรัฐบาลในการกำหนดนโยบายหรือกระทำการสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามความต้องการของประชาชนผู้ชุมนุม ซึ่งการชุมนุมประท้วงไม่จำเป็นต้องทำไปเพื่อต่อต้านคัดค้านนโยบายการกระทำของรัฐเท่านั้น อาจเป็นการสนับสนุนนโยบายหรือโครงการของรัฐได้

กล่าวโดยสรุป รูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนแบ่งได้กว้างๆ 2 รูปแบบ คือ รูปแบบที่เป็นทางการ โดยการรับรองของกฎหมายและรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งกฎหมายมิได้ระบุให้เข้าไปเกี่ยวข้องโดยตรง โดยรูปแบบที่เป็นทางการประชาชนสามารถเข้าไปร่วมในการวางแผนการใช้ทรัพยากรมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากร และมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทั้งในสถานะปัจเจกบุคคลและชุมชน ส่วนรูปแบบที่ไม่เป็นทางการเป็นการมีส่วนร่วมด้วยความสมัครใจ ด้วยการจูงใจทั้งด้วยตัวเองหรือโดยผ่านตัวแทน

3.3. ประโยชน์ของการมีส่วนร่วมของประชาชน

โอชา จันท์สว่าง (2532 : 60 – 68) ได้มีการนำเสนอเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น ทำนองใด ไว้ในวารสารพัฒนาชุมชน โดยสรุปผลดีของการที่ประชาชนมีส่วนร่วม 5 ประการ คือ

1. การตัดสินใจและวิธีปฏิบัติจะถูกต้อง เนื่องจากได้รับความรู้ความเข้าใจ และจินตนาการจากประชาชนหลายฝ่าย
 2. แผนงานและวิธีปฏิบัติจะตอบสนองตรงปัญหาและความต้องการของประชาชน และเป็นการเหมาะสมเจาะจงกับลักษณะของแต่ละปัญหาและ สถานการณ์
 3. การที่ประชาชนมีโอกาสเข้าร่วมในการตัดสินใจ ทำให้เกิดความสนใจและเข้ามามีส่วน เกี่ยวข้องด้วยกันมากยิ่งขึ้น
 4. การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นการเปิดโอกาสให้แต่ละคนเรียนรู้จากกิจกรรมที่ ปฏิบัติ การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่มีผลกระทบต่อเขา ต่อที่อยู่อาศัยของเขา ต่ออาชีพ ของเขา ต่อกลุ่มของเขาและต่อสังคมของเขาและได้มีโอกาสเรียนรู้จากกิจกรรมที่ปฏิบัติ เน้นการเพิ่ม ความสามารถและความชำนาญให้มากยิ่งขึ้น
 5. เป็นการลดบทบาทและกิจกรรมของรัฐบาลในส่วนของเอกชนสามารถดำเนินการได้ นอกจากนี้ยังเสนอต่อไปว่า การที่ประชาชนจะมีส่วนร่วมหรือไม่ขึ้นอยู่กับการยอมรับและมองเห็นว่า เป็นประโยชน์กับเขาจริงๆ คือ หลักการพัฒนาชุมชนเป็นการทำให้เขาสามารถช่วยตนเองหรือ พึ่งตนเองได้ สามารถแก้ไขปัญหาที่แท้จริงของเขาได้ ทุกคนมีหน้ามีตาได้รับเกียรติ ศักดิ์ศรี ได้รับการยอมรับเท่าเทียมกัน ทุกคนรู้สึกว่าคุณค่าตนเองมีความสำคัญ อันสืบเนื่องจากได้มีส่วนร่วมนี้เอง
- โดยสรุป การมีส่วนร่วมของประชาชนมีประโยชน์หลายประการ คือ
1. เพิ่มประสิทธิภาพการตัดสินใจ เนื่องจากการได้รับความรู้ข่าวสารข้อมูล และประสบการณ์จากประชาชนหลายฝ่าย
 2. ตอบสนองความต้องการของประชาชนได้อย่างตรงเป้า สามารถสร้างข้อตกลง ได้อย่างมั่นคงและยืนยาว
 3. สร้างความชอบธรรมในการดำเนินงาน เพราะประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ทำให้รู้สึกถึงความเป็นเจ้าของ และเข้าใจเหตุและผลที่นำไปสู่การตัดสินใจ
 4. สร้างการเรียนรู้และเพิ่มศักยภาพของชุมชนให้มีประสิทธิภาพ
 5. สร้างการพึ่งตนเองแก่ประชาชน เป็นการแสดงบทบาทและกิจกรรมของภาครัฐ จากการเป็นผู้ให้เป็นการช่วยเขาให้สามารถช่วยตนเองได้

3.4 การมีส่วนร่วมของประชาชนตามรัฐธรรมนูญ ฉบับพุทธศักราช 2540

กล่าวได้ว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับที่ให้เสรีภาพ และเน้นกระบวนการการมีส่วนร่วม ของประชาชนมากที่สุด โดยบัญญัติระบุเป็นรายมาตราไว้ในรัฐธรรมนูญอย่างชัดเจน ดังนี้

3.4.1 การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญา

มูลนิธิแพชชั่นเนตเพื่อการพัฒนาสังคม

ท้องถิ่น ศิลปะ วัฒนธรรม โดยระบุไว้ในมาตรา 46, 56 และ 79 ดังนี้

มาตรา 46 “บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีต ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วม ในการจัดการ การบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ตามกฎหมายบัญญัติ”

มาตรา 56 “สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการบำรุงรักษาและการได้ ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพและในการส่งเสริมและรักษา คุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิด อันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพหรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครอง ทั้งนี้ตามที่ กฎหมายบัญญัติ

การดำเนิน โครงการหรือกิจกรรมที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อคุณภาพ สิ่งแวดล้อมจะกระทำมิได้ เว้นแต่จะได้ศึกษาและประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม รวมทั้ง ให้องค์กรอิสระ ซึ่งประกอบด้วยผู้แทนองค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม และผู้แทนสถาบันอุดมศึกษา ที่จัดการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมให้ความเห็นประกอบก่อนมีการดำเนินการดังกล่าว ทั้งนี้ตามกฎหมาย บัญญัติ

สิทธิของบุคคลที่จะฟ้องหน่วยงานราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ ราชการ ส่วนท้องถิ่นหรือองค์กรอื่นของรัฐ เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายตามวรรคหนึ่ง และวรรคสอง ย่อมได้รับความคุ้มครอง”

มาตรา 79 “รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสงวน บำรุงรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุล รวมทั้งการมีส่วนร่วมในการบำรุงรักษา และคุ้มครองคุณภาพสิ่งแวดล้อมตามหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน ตลอดจนควบคุมและกำจัดมลพิษที่มีผลต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพและชีวิตของประชาชน”

3.4.2. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการเสนอกฎหมาย โดยระบุไว้ในมาตรา 170 ว่า มาตรา 170 “ผู้มีสิทธิเลือกตั้งไม่น้อยกว่าหกหมื่นคน มีสิทธิเข้าชื่อร้องขอต่อประธานรัฐสภาเพื่อให้ รัฐสภาพิจารณากฎหมายตามที่กำหนดในหมวด 3 และหมวด 5 แห่งรัฐธรรมนูญนี้คำร้องขอตาม วรรคหนึ่งต้องจัดทำร่างพระราชบัญญัติเสนอมาด้วย หลักเกณฑ์และวิธีการเข้าชื่อ รวมทั้ง การตรวจสอบให้เป็นไปตามที่กฎหมายบัญญัติ”

โดยสรุป จากสาระในรัฐธรรมนูญที่ยอมรับการมีส่วนร่วมของประชาชนใน 9 ประเด็น ดังกล่าว มีมาตราที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อยู่ 5 มาตรา คือ

มาตรา 46, 56, 59, 79 และ 290 ซึ่งมีนัยสำคัญที่จะคิดพิจารณา 2 ประการ คือ

ประการแรก ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมถูกทำลายอย่างรุนแรงเนื่องจากการเพิ่มประชากรแนวทางการพัฒนาประเทศและสาเหตุอื่นๆ โดยที่กระบวนการฟื้นฟูของรัฐไม่สามารถบรรลุผลในการสร้างขึ้นมาใหม่ กระแสสังคมจึงผลักดันให้มีการกำหนดสาระสำคัญของรัฐธรรมนูญให้ชุมชน และปัจเจกบุคคล เข้าไปมีส่วนในการอนุรักษ์ฟื้นฟู และใช้ประโยชน์อย่างสมดุล

ประการที่สอง จากความล้มเหลวของภาครัฐในการจัดการปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รัฐธรรมนูญจึงกำหนดให้ภาครัฐยอมรับการมีส่วนร่วมของประชาชน ในกระบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีนัยสำคัญทั้ง 2 ประการ สะท้อนให้เห็นการยอมรับของภาครัฐต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยภาคประชาชน 3 ลักษณะ คือ

1. ยอมรับความมีอยู่ของชุมชนดั้งเดิม ยอมรับการมีอยู่ของภูมิปัญญาท้องถิ่นตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี ดั้งเดิมของชุมชน

2. ยอมรับบทบาทการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

3. ยอมรับบทบาทการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการบริหารจัดการในการบำรุงรักษา และใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุลและยั่งยืน รวมทั้งยอมรับความสำเร็จของชุมชนในเชิงประจักษ์จากปรากฏการณ์ และพฤติกรรมที่เป็นจริง

4. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

4.1. ความหมายของภูมิปัญญา ได้มีผู้รู้หลายท่านได้ศึกษาค้นคว้าและให้ความหมายของคำว่า “ภูมิปัญญา” ไว้หลากหลายทัศนะ ดังนี้

เสรี พงศ์พิศ (2529 : 145) ได้กล่าวว่าภูมิปัญญา หมายถึง พื้นเพ รากฐานของความรู้ของชาวบ้านและยังกล่าวถึงภูมิปัญญาว่ามี 2 ประเภท คือ 1) เป็นลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ชีวิตทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิตเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่า และความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน และ 2) ลักษณะเป็นรูปธรรมเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรีและอื่นๆ

ภูมิปัญญาเหล่านี้สะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่สัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด คือ

1. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ
2. ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมกันในสังคมหรือชุมชน

3. ความสัมพันธ์กับสังคมศาสตร์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งสัมผัสไม่ได้ทั้งหลายทั้ง 3 ลักษณะนี้ คือ สามมิติของเรื่องเดียวกัน คือ ชีวิตของชาวบ้านสะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญา ในการดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพ เหมือนสามมุมของรูปสามเหลี่ยม ภูมิปัญญาจึงเป็นรากฐาน ในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน

อคิน รพีพัฒน์ (2530 : 31) ได้กล่าวว่า การที่เราจะทำงานพัฒนา โดยอาศัยภูมิปัญญา ชาวบ้านเคารพภูมิปัญญาชาวบ้านและปราชญ์ของชาวบ้านเป็นสิ่งสำคัญมากที่สุด ฉะนั้นสิ่งสำคัญ ของการพัฒนา คือ หนึ่งการศึกษาเรื่องภูมิปัญญาของชาวบ้านหรือปราชญ์ชาวบ้านนี้เป็นสิ่งหนึ่ง ซึ่งถ้าหากคนข้างนอกเข้าไปทำงานจะสร้างให้คนข้างนอกรู้จักที่จะเคารพ เชื่อถือและเข้าใจผู้ที่อยู่ ในสังคมนั้นมากขึ้น ซึ่งจะเอื้อในการพัฒนาอย่างแน่นอน สองการที่เราจะทำงานพัฒนาโดยอาศัย ภูมิปัญญาชาวบ้าน เคารพภูมิปัญญาชาวบ้านและปราชญ์ของชาวบ้าน เรื่องในอดีตของชาวบ้าน อย่างประวัติศาสตร์หมู่บ้านขึ้นมาให้เห็นเด่นชัด เป็นสิ่งสำคัญมากที่สุดในการพัฒนาเพราะการพัฒนา คือ การทำให้คนมีความสามารถและเชื่อมั่นในตนเองการพัฒนาไม่ใช่การอ้อม การจูง การล่อ หากเรา คิดว่าการพัฒนาเหมือนกับการสอนให้เด็กก้าวเดินออกไป ก็ต้องให้ก้าวเดินออกไปด้วยตนเอง

ประเวศ วะสี (2534 : 21) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาว่า ภูมิปัญญามีลักษณะเป็นกระบวนการ ที่สะสมเป็นระยะเวลาอันยาวว่าทำอะไรประชาชนจึงมีชีวิตอยู่ได้ โดยสอดคล้องกับธรรมชาติทำให้ แต่ละท้องถิ่นแต่ละประเทศไม่เหมือนกัน คนที่อยู่ทั่วโลก ภูเขา ชายทะเลหรือคนในเขตร้อน เขตหนาว ภูมิปัญญาจะไม่เหมือนกัน เขามีภูมิปัญญาจากการที่ได้อาศัยกับธรรมชาติ สังเกตธรรมชาติ ว่าอาชีพใดจึงจะเหมาะสม จะสร้างบ้านเรือนหรือเป็นอยู่อย่างไรให้เหมาะสมกับสภาพดินฟ้าอากาศ ซึ่งดำรงชีวิตอย่างสบายและเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจ

ภูมิปัญญาเกิดจากการสะสมประสบการณ์และการเรียนรู้มายาวนาน ความรู้ด้านต่างๆ จะเชื่อมโยงกันไปหมด ไม่ได้แยกออกเป็นวิชาๆ ตามที่ร่ำเรียนมา ดังนั้น ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจ อาชีพ ความเป็นอยู่ การใช้ยา การศึกษา และวัฒนธรรมผสมกลมกลืนและเชื่อมโยงกัน บางทีแยก ไม่ออกว่าเป็นวิชาอะไร ไม่ว่าจะจบวิชาอะไร จะเห็นความเชื่อมโยง

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2534 : 1) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาว่า เป็นความคิดทางสังคมที่สำคัญ อย่างหนึ่ง ซึ่งสังคมขนาดใหญ่พอสมควรและดำรงอยู่ได้ยาวนานขนาดหนึ่ง ย่อมจะต้องมีด้วยกัน ทุกสังคมสังคมไทยเป็นสังคมเก่าแก่สังคมหนึ่ง จึงปรากฏว่ามีภูมิปัญญาเช่นนี้อยู่จำนวนมาก ภูมิปัญญาเหล่านี้นอกจากจะแสดงความเป็นไทย เป็นเอกลักษณ์ไทยที่สำคัญอย่างหนึ่งแล้ว ยังเป็น เครื่องชี้ระดับความเจริญของสังคมไทย ที่เป็นมาในประวัติศาสตร์อีกด้วย โดยเฉพาะในช่วงที่ วัฒนธรรมตะวันตก เริ่มไหลบ่าเข้าสู่ประเทศไทยอย่างหนักในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ภูมิปัญญาอาจเป็นความเชื่อ ความรู้ ค่านิยม อุดมการณ์หรือบรรทัดฐานทางสังคมอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายๆ อย่างผสมผสานกัน นอกจากนั้นยังเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของทุกหน่วยสังคม ได้แก่ ภูมิปัญญาด้านครอบครัว ภูมิปัญญาด้านการศึกษาภูมิปัญญาด้านศาสนา ภูมิปัญญาด้านเศรษฐกิจ ภูมิปัญญาด้านการเมืองการปกครอง ภูมิปัญญาด้านนันทนาการและศิลปะ ภูมิปัญญาด้านภาษาและการสื่อสาร ภูมิปัญญาด้านการคมนาคมขนส่ง ภูมิปัญญาด้านอนามัยและสาธารณสุขและภูมิปัญญาด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

นอกจากนั้นยังกล่าวถึงภูมิปัญญาว่ามี 2 ลักษณะ คือ

1. เป็นรูปธรรม ได้แก่ วัตถุและการกระทำทั้งหลาย
2. เป็นนามธรรม คือ ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อหรือแนวทางในการแก้ปัญหาหรือป้องกันปัญหา รวมทั้งการสร้างความสุขให้กับชีวิตมนุษย์

กล่าวโดยสรุปภูมิปัญญาเป็นกระบวนการสะสมประสบการณ์และการเรียนรู้อย่างยาวนานของสังคม จนกลายเป็นองค์ความรู้ ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์และบรรทัดฐานของสังคม ซึ่งภูมิปัญญาที่มี 2 ลักษณะ คือ ภูมิปัญญาที่เป็นนามธรรมเป็นโลกทัศน์ ชีวิตทัศน์ ปรัชญา ในการดำเนินชีวิต อีกลักษณะหนึ่ง คือ ภูมิปัญญาที่เป็นรูปธรรม เช่น ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ และดนตรี เป็นต้น

4.2 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ผู้รู้และนักวิชาการจำนวนมากให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้านใกล้เคียงกันหรือเป็นเรื่องเดียวกัน ดังนี้

โสภิตา ขงขอด (2544 : 13-14) ให้ความหมายภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่า

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ความสามารถของชาวบ้านที่สั่งสมและสืบทอดกันมาอันเป็นศักยภาพหรือความสามารถที่จะใช้แก้ปัญหา ปรับตัว เรียนรู้และมีการสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่ หรือคือแก่นของชุมชนให้อยู่รอดจนถึงปัจจุบัน
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต วิเคราะห์จนเกิดปัญหา และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลายๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เห็นเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่างๆ อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ ที่ช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการและการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนเรา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชนและในตัวของผู้นั้นเอง หากมีการสืบค้นหาเพื่อศึกษาและนำมาใช้

ก็จะเป็นที่รู้จักกัน เกิดการยอมรับ ถ่ายทอดและพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัยได้

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ กระบวนการปรับเปลี่ยนแบบแผนการดำเนินชีวิตของบุคคล ซึ่งอยู่ในท้องถิ่น ให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุขหรือสามารถแก้ปัญหาการดำเนินชีวิตของคนให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย

4. ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการทัศนของบุคคลที่มีต่อตนเอง ต่อโลก และสิ่งแวดล้อม ซึ่งกระบวนการดังกล่าวจะมีรากฐานคำสอนทางศาสนา ความเชื่อ คติ จารีต ประเพณีที่ได้รับการถ่ายทอด สั่งสอนและปฏิบัติสืบเนื่องกันมา ปรับปรุงเข้ากับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงแต่ละสมัย

เศกสรรค์ ขวณิษฐ์ (2536 : 11) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง พื้นความรู้ ความสามารถที่เกิดจากการสังสรรค์มาช้านาน โดยเกิดจากระบบความคิด ระบบท่า ของบุคคลในท้องถิ่น มีความสัมพันธ์กับแบบแผนการดำเนินชีวิต ที่ผสมกลมกลืนกับธรรมชาติ และกระบวนการทางสังคม เสมือนเป็นแกนหลักของการใช้ชีวิตอย่างมีความสุข เช่น กรณีศึกษา ในเขตป่าสงวนแห่งชาติดงมูล ซึ่งให้เห็นความสำคัญของการปลูกต้นไม้และการอนุรักษ์ป่า เพื่อการพึ่งตนเอง การถือกุลาภายในชุมชน การรักษาระบบนิเวศของธรรมชาติที่เป็นประโยชน์ ประยุกต์ใช้ได้กับหมู่บ้านอื่นๆ

บุญยงค์ เกศเทศ (2536 : 7) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาชาวบ้านว่า ต้องสร้างความเข้มแข็ง ของผู้นำชุมชน ความมีจิตสำนึกร่วมกันของชาวบ้านที่จะสามารถอำนวยความสะดวกต่อการดำรงชีวิต ของชุมชนได้อย่างต่อเนื่องครบวงจรนั่นเอง ประกอบกับการสร้างภูมิปัญญาพื้นบ้านสืบทอดเป็น มรดกในรูปแบบของ “ชะล้า” หรือ “ข้อห้าม”

มิ่งสรรพ์ ขาวสะอาด (2536 : 31) ได้กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน คือ ความรู้ที่สะสม และถ่ายทอดกันมาจากบรรพบุรุษรุ่นหนึ่งและการถ่ายทอดระหว่างชาวบ้านด้วยกัน และเกิด การทดลองประเภทลองดูหรือลองผิดลองถูก (Trials and Errors) และได้ปรับใช้ภายใต้เงื่อนไข เศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม

กล่าวโดยสรุปภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นองค์ความรู้และความสามารถ ของชาวบ้านที่สั่งสมและสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน จากประสบการณ์ที่เกิดจากระบบคิดการเรียนรู้ การปรับตัวและการวิเคราะห์ จนตกผลึกกลายเป็นองค์ความรู้ที่มีการสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คน อีกรุ่นหนึ่ง

4.3. ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์ (2536 : 22) ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

1. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพอาชีพ ซึ่งมีลักษณะการประกอบอาชีพแบบพุทธเกษตรกรรมหรือการประกอบอาชีพที่มีลักษณะการจัดความสมดุลสอดคล้องกับธรรมชาติ
2. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคม หรือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ซึ่งได้แก่ ความเชื่อ คำสอน ประเพณีที่แสดงออกในแบบแผนการดำเนินชีวิต
3. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อม ได้แก่การรักษาป่าชุมชน การรักษาโรคด้วยสมุนไพร เป็นต้น

กรมวิชาการ (2541 : 14) ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ ดังนี้

1. คติ ความคิด ความเชื่อหลักการที่เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมถ่ายทอดกันมา
2. ศิลปวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นแบบแผนการดำเนินชีวิตที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา
3. การประกอบอาชีพในท้องถิ่นที่ยึดหลักการพึ่งตนเอง และได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย
4. แนวความคิดหลักปฏิบัติและเทคโนโลยีสมัยใหม่ ที่ชาวบ้านนำมาดัดแปลงใช้ในชุมชนอย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมความเป็นอยู่

5. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน

5.1. ความหมายของป่าชุมชน มีผู้ให้ความหมายของป่าชุมชนไว้หลายทัศนะ แล้วแต่บทบาทและกิจกรรมที่ตนเอง ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสามารถนำมาสรุปได้ดังนี้

กรมป่าไม้ (2531 : 15) ได้ให้ความหมายของป่าชุมชนไว้ว่า ป่าชุมชนในความหมายอย่างกว้าง คือ ป่าที่ประชาชน กลุ่มประชาชนหรือสถาบันในชุมชนนั้นได้ร่วมกันรักษาไว้เพื่อประโยชน์ของชุมชนนั้น ในความหมายเฉพาะ คือ รูปแบบของการจัดการป่าไม้ ที่นำองค์ประกอบของความต้องการของประชาชนและประชาชนผู้รับประโยชน์เข้าร่วมในชุมชนนั้น

โกมล แพรกทอง (2533 : 2) ให้ความหมายป่าชุมชนว่า ป่าชุมชน คือ แบบของการจัดการป่าไม้ที่นำเอาความต้องการพึงพิงป่าของประชาชนมาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการป่านั้นและให้ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์ดังกล่าว เป็นผู้กำหนดแผนการและควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้

คณะกรรมการพิจารณาแนวทางการดำเนินงานเกี่ยวกับป่าชุมชน (2537 : 5) ให้ความหมาย

ป่าชุมชนว่า ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าไม้ที่ได้จัดแบ่งหรือกำหนดไว้ให้เป็นชุมชน มีการจัดการ โดยชุมชน และเพื่อชุมชนจะได้นำไปใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและถาวรตามกฎหมายที่ชุมชน ได้กำหนดไว้ ทั้งนี้จะต้องสอดคล้องกับความเชื่อและวัฒนธรรมของประชาชนในท้องถิ่นนั้นๆ เป็นสำคัญ

เสนห์ จามริก และคณะ (2536 : 163) ให้ความหมายป่าชุมชนว่าป่าชุมชนเป็นกระบวนการ ทางสังคมหรือการรวมตัวกันขององค์กรประชาชนในระดับชุมชน หรือระดับเครือข่ายภายในระบบ นิเวศแห่งหนึ่ง เพื่อทำการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ซึ่งถือเป็นทรัพย์สิน ส่วนรวมของท้องถิ่นอย่างยั่งยืน และเป็นธรรมบนพื้นฐานของระบบความคิด ภูมิปัญญา อุดมการณ์ และสิทธิชุมชน ซึ่งเน้นหลักการทางศีลธรรม และความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเป็นสำคัญ

โสภิตา ขงยอด (2544 : 37) กล่าวถึงความหมายของ ป่าชุมชนว่า มีนัยแตกต่างกันไปตาม มุมมอง ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าป่าชุมชนมิได้หมายถึงเพียงแค่ ที่ดิน ต้นไม้และป่า แต่มีความหมาย ลึกซึ้งและกว้างไกลอย่างไรก็ดีมีหลักการสำคัญบางประการที่บ่งชี้ถึงความเป็นป่าชุมชน คือ

1. มีการเชื่อมโยงระบบสังคม วัฒนธรรมเข้ากับเรื่องป่าและทรัพยากร
2. เป็นป่าธรรมชาติหรือป่าที่ปลูกขึ้นใหม่ แต่ต้องมีขอบเขตที่ชาวบ้านสามารถจำแนก ขนาดของพื้นที่ได้
3. กรรมสิทธิ์ในที่ดินจะเป็นของรัฐหรือสาธารณประโยชน์ก็ได้ แต่ชุมชนมีอำนาจ ในการบริหารจัดการอย่างอิสระ โดยองค์กรตัวแทนที่แท้จริงของชุมชน
4. จุดประสงค์และเป้าหมายของการจัดการป่า จะต้องสอดคล้องกับความต้องการของคน ในชุมชน เน้นการบริหารจัดการให้สอดคล้องกับจารีตประเพณีความเชื่อ และวัฒนธรรมในท้องถิ่น และสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชน

โดยสรุป ป่าชุมชน หมายถึง ป่าที่เป็นของชุมชน มีกระบวนการจัดการอนุรักษ์โดยชุมชน ที่รวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชนเพื่อรักษาระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพ และการใช้ ประโยชน์อย่างยั่งยืนบนพื้นฐานของระบบความคิด ภูมิปัญญาท้องถิ่น อุดมการณ์ วัฒนธรรม และสิทธิชุมชน

5.2 ประเภทของป่าชุมชน

ประสิทธิ์ คุณรัตน์ (2535 : 154) กล่าวถึง ป่าชุมชนว่า ชาวอีสานจะอนุรักษ์พื้นที่ที่ตนเอง มีความรู้สึกผูกพันหรือมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ ถือว่าเป็นป่าของหมู่บ้านหรือเป็นป่าของส่วนรวม ร่วมพิทักษ์รักษา มีการจัดการการใช้ประโยชน์ เป็นมรดกตกทอดร่วมกันของหมู่บ้าน สามารถแยก ลักษณะของป่าชุมชนได้ 3 กลุ่ม คือ

1. ป่าคูบ้านหรือป่าประจำหมู่บ้าน เป็นป่าดั้งเดิม เป็นป่าที่เกิดมาพร้อมกับการตั้งหมู่บ้าน ความรู้สึกเป็นเจ้าของมีสูง และได้รับการยอมรับจากหมู่บ้านใกล้เคียง หรือเป็นที่ตกลงร่วมกัน และเป็นที่ยอมรับระหว่างหมู่บ้านว่าเป็นสมบัติของบ้านใด การดูแลรักษาของชาวบ้านต่อป่าชนิดนี้มีสูง การใช้ประโยชน์อาจเพื่อประกอบพิธีกรรม ขอพรหรือแสดงความกตัญญู จึงใช้ประโยชน์ในการอนุรักษ์มากกว่าป่าของหมู่บ้าน ป่าชุมชนประเภทนี้ ได้แก่ ป่าดอนปู่ตา ป่าช้า และป่าวัด

2. ป่าของหมู่บ้าน ป่าชนิดนี้มีระยะห่างจากหมู่บ้านมากกว่าป่าประเภทที่หนึ่ง และมีขนาดใหญ่กว่า เป็นป่าที่ใช้พักพิง พึ่งพาอาศัยทั้งหาอาหาร ไม้ ฟืนและเลี้ยงสัตว์ อาจมีหมู่บ้านอื่นไม่ยอมรับ จึงแสดงความเป็นเจ้าของโดยการร่วมใช้ประโยชน์ ความรู้สึกในความเป็นเจ้าของอยู่ในระดับไม่สูงนัก การแย่งชิงตัดดวงผลประโยชน์ จึงเกิดขึ้นเช่น ป่าสาธารณะ ป่าทำเลเลี้ยงสัตว์หรือป่าสงวนแห่งชาติที่ชาวบ้านกำหนดแบ่งแยกออกจากป่าสงวน เพื่อใช้ประโยชน์ของชุมชนทั้งนี้อาจเพราะเคยใช้ประโยชน์มาก่อนที่กรมป่าไม้จะประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติ และบางหมู่บ้านได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นที่สาธารณะ ความเป็นเจ้าของก็มีสูง

3. ป่าชุมชนพัฒนา เป็นป่าที่เกิดจากผลการศึกษาและส่งเสริมให้ประชาชนปลูกป่า ซึ่งมีทั้งรัฐบาลปลูกให้ ลงทุนให้ แล้วยกให้หมู่บ้านดูแลรักษาและจัดการผลประโยชน์หรือการปลูกแบบประชาอาสา หรือการลงทุนโดยองค์กรเอกชน รวมถึงป่าที่หมู่บ้านร่วมกันฟื้นฟูสภาพดั้งเดิมให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

โสภิตา ขงขอด (2544 : 37-38) กล่าวว่า ป่าชุมชน มีชื่อเรียกในท้องถิ่นหลายอย่าง ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของชุมชนเป็นสำคัญ ป่าชุมชนอาจจำแนกตามวัตถุประสงค์และเงื่อนไขการใช้ประโยชน์ 2 ประเภท คือ

1. ป่าชุมชนอนุรักษ์ เน้นการอนุรักษ์ป่าให้เป็นแหล่งต้นน้ำ และรักษาความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น ป่าชะบน้ำ ป่าหวนา ป่าปู่ตา ป่าช้า ป่าอภัยทาน

2. ป่าชุมชนเศรษฐกิจ ป่าชุมชนเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เช่น เพื่อการผลิตไม้ ฟืน ถ่าน ไม้ก่อสร้างเพื่อการค้า

ป่าชุมชนที่พบเห็นกันอยู่ทั่วไปในประเทศไทย สามารถระบุตามลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนได้เป็น 4 ประเภท คือ

1. ป่าช้า เป็นพื้นที่ที่ประชาชนใช้ประโยชน์จากป่าไม้ร่วมกันในการเผาผล ต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ในป่าช้า มีขนาดเล็กเหมาะกับการเผาผล ประชาชนทั่วไปจะไม่นำไม้ในป่าช้าไปทำฟืนหุงต้มหรือใช้ในการก่อสร้างในหมู่บ้าน ป่าช้ามักจะตั้งอยู่ในที่ดอนและมักอยู่ในป่าเต็งรัง

2. ป่าคอนปู้ตา เป็นป่าสำหรับตั้งศาลพระภูมิเจ้าที่ของหมู่บ้าน โดยมีพื้นฐานความเชื่อที่ว่าผีบรรพบุรุษอาศัยอยู่ในป่าแห่งนี้และทำหน้าที่คุ้มครองลูกหลานในหมู่บ้าน ลักษณะของป่าจะเป็นป่าธรรมชาติดั้งเดิม ต้นไม้ในป่าคอนปู้ตาจะไม่มีผู้ใดนำมาใช้ประโยชน์ส่วนตัว เว้นแต่จะนำไปก่อสร้างหรือซ่อมแซมวัด

3. ป่าวัด เป็นป่าที่เกิดขึ้นในวัดหรือสำนักสงฆ์ของพระสงฆ์สายธรรมยุติกนิกาย มีวัตถุประสงค์เพื่อแสวงหาความวิเวกเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม ขนาดป่าวัดจะใหญ่หรือเล็กขึ้นอยู่กับความสำคัญของพระภิกษุที่มีชื่อเสียงในวัดนั้นๆ ส่วนต้นไม้จะมีขนาดใหญ่หรือเล็กขึ้นอยู่กับอายุการตั้งวัด

4. ป่าสาธารณะของชุมชน ส่วนมากเป็นป่าติดหมู่บ้าน ประชาชนเคยไปเก็บหาพืช ไม้เห็ด ไม้ฝักหวาน หรือเลี้ยงสัตว์ สภาพป่าเคยมีความหนาแน่น

โดยสรุป ป่าชุมชนแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ป่าชุมชนเชิงอนุรักษ์และวัฒนธรรม เป็นป่าชุมชนที่อนุรักษ์ไว้เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ความหลากหลายทางชีวภาพและเป็นป่าชุมชนที่ดำรงอยู่ตามความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น ส่วนอีกประเภทหนึ่งเป็นป่าชุมชนเชิงเศรษฐกิจ เป็นป่าที่ชุมชนใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต เช่น เป็นแหล่งอาหาร และแหล่งสมุนไพร

5.3. ความสำคัญของป่าชุมชน

จากการศึกษาความสำคัญของป่าชุมชนในสังคมชนบทไทย พบว่า ป่าชุมชนช่วยประเทืองความหลากหลายทางชีวภาพ (สมศักดิ์ สุขวงศ์, 2542 : 14) กล่าวคือป่าในชุมชน ชาวบ้านจะเน้นการสืบพันธุ์ทางธรรมชาติมากกว่าการปลูกแบบตัดโค่นต้นไม้เดิม เก็บริมสวนเผา ชาวบ้านร่วมกันป้องกันไฟป่า ไม่ต่อแยกกับป่า โดยไม่ตัดไม้ที่ไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของหมู่บ้าน โดยเชื่อว่าป่าสามารถฟื้นตัวได้เองตามธรรมชาติ ทำให้ป่ามีความหลากหลายในเรื่องชนิดพันธุ์ (Species diversity) มีหลายชั้น (Multi - layers) พรรณไม้ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติก็มีความหลากหลายทางพันธุกรรม (Genetic diversity) ซึ่งช่วยสร้างความหลากหลายทางชีวภาพมากกว่าสวนป่า

ป่าชุมชนช่วยเป็นกันชน (Buffer) ให้กับบริเวณที่ต้องการให้มีการรบกวนของมนุษย์น้อยที่สุดเพราะป่าชุมชนให้ทางออกทางเลือกแก่ชุมชน

ป่าชุมชนช่วยหยุดยั้งการทำลายป่า ขณะเดียวกันก็ช่วยบำบัดความยากจนของคนในชนบท เพราะกิจกรรมป่าชุมชนนั้นถึงคนยากจนที่สุดของหมู่บ้าน ในวิถีชีวิตของคนชนบท ซึ่งเป็นคนยากจนต้องพึ่งพิงป่าและทรัพยากรธรรมชาติในการยังชีพ บางครัวเรือนที่ตำบลแม่ทา จังหวัดเชียงใหม่ พบว่ารายได้จากครัวเรือน 50 % มาจากป่าชุมชน เช่น เก็บไม้ไผ่ ทำดอก เก็บเห็ด หาหน่อไม้ขาย เป็นต้น

และได้รับผลประโยชน์จากกิจกรรม ช่วยตรวจป่า ช่วยกิจกรรมป่าชุมชนและถนนที่ลาดของหมู่บ้าน
ก็คือผู้ที่เก็บหาของป่าช่วยจนเจือชีวิต

สรุปความสำคัญของป่าชุมชน ได้ดังนี้

1. ป่าชุมชนเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติอย่างยั่งยืน
2. เป็นแหล่งไม้ใช้สอย ไม้ก่อสร้าง ไม้พินถ่าน
3. ช่วยแก้ไขปัญหาวิกฤติตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงโดยชุมชน
4. เป็นแหล่งอนุรักษ์ป่าพื้นที่บ้านที่กำลังจะสูญพันธุ์
5. เป็นแหล่งเครื่องใช้สอยตามวิถีชีวิตของท้องถิ่น เช่น สมุนไพร สีย้อมผ้า ไข่มด

ร้อย ห่อ และมุงหลังคา

6. สืบทอดมรดก วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรป่าไม้

ไม่ให้สูญหาย

7. เพิ่มพื้นที่ป่าไม้ในชุมชน

5.4. การจัดการป่าโดยชุมชน

แนวความคิดในเรื่องการจัดการป่าในชุมชน มีพื้นฐานจากแนวความคิดในเรื่องการกระจายอำนาจออกจากศูนย์กลางของประเทศ มาสู่องค์กรของประชาชนที่จะมีอำนาจหน้าที่ในการจัดการป่าชุมชนของตนเอง โดยประชาชนในท้องถิ่นจะเป็นแกนนำในการจัดการ เพื่อประโยชน์ของประชาชนในชุมชน โดยมีส่วนร่วมในส่วนของจัดการป่าชุมชนในเชิงอนุรักษ์มีแนวความคิดใหญ่ๆ 2 แนวความคิดนี้ แนวความคิดอนุรักษ์จากเบื้องล่างนั้น สามารถที่จะให้ทรัพยากรธรรมชาติยังคงอยู่ต่อไปอย่างยาวนาน ทั้งนี้เนื่องจากการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพิทักษ์รักษาและใช้ประโยชน์ ส่วนแนวความคิดอนุรักษ์จากเบื้องบนยังคงแฝงด้วย การมองผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นหลักสำคัญ แต่การที่วิชาการของสถาบัน World Watch Institute กรุงวอชิงตันได้ให้ข้อเสนอเกี่ยวกับเรื่องการระดมพลังมวลชนของโลกมากขึ้น เป็นคำที่สำคัญด้านหนึ่งที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาความยากจนและความเสื่อมโทรมทางสิ่งแวดล้อมของโลกและการพัฒนาแบบยั่งยืน จะเริ่มจากการระดมพลังประชาชน สำหรับในประเทศไทยแนวโน้มการรวมตัวของประชาชนจะมีมากขึ้น (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. 2534 : 25)

นอกจากนี้ยังเป็นการสะท้อนให้เห็นการยอมรับในศักยภาพของชุมชนในด้านการจัดการป่าชุมชนอีกด้วย เนื่องจากป่าชุมชนเป็นสาธารณะสมบัติ (Common Property) กล่าวคือ ในขณะที่เอกชนสามารถตัดสินใจใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินของตนได้ตามต้องการ แต่การตัดสินใจใดๆ เกี่ยวกับสาธารณะสมบัตินั้น ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเสมอในการจัดสาธารณสมบัติได้แก่การที่ปัจเจก

บุคคลมักใช้ประโยชน์จากสาธารณะสมบัตินั้นอย่างเต็มที่ เพื่อตอบสนองผลประโยชน์ของตนเอง ซึ่งมักส่งผลกระทบต่อผลประโยชน์ของคนอื่นๆ ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ที่กลุ่มหรือชุมชนที่เป็นเจ้าของสาธารณะสมบัตินั้น ต้องสร้างกลไกในการให้คุณให้โทษทางสังคมขึ้นมา (Social Sanction) เพื่อกำหนดพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลแต่ละคนไม่ให้ใช้ประโยชน์จากสาธารณะสมบัตินั้นมากจนสร้างความเดือดร้อนให้กับบุคคลอื่นๆ เช่น ระบบความเชื่อ ธรรมเนียมปฏิบัติของท้องถิ่น กฎเกณฑ์ต่างๆ ดังกล่าวมาข้างต้น

อย่างไรก็ตามการจัดการป่าชุมชนในระดับท้องถิ่นมีองค์ประกอบหลัก 3 ประการ คือ การมีส่วนร่วมของประชาชน การจัดระเบียบทางสังคมของชุมชนและการสร้างระบบแรงจูงใจ

ในทางทฤษฎีถือว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการที่ประชาชนในท้องถิ่นเป็นผู้ริเริ่มที่จะดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อกำหนดวิถีชีวิตของประชาชนด้วยตัวประชาชนเอง โดยรัฐเป็นฝ่ายที่จะให้การสนับสนุนตามความจำเป็น การให้การสนับสนุนนี้จะไม่มีลักษณะของการเข้าไปควบคุมการทำกิจกรรมของประชาชน การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน อาจเริ่มต้นจากการช่วยกันระดมความคิดเห็นที่จะค้นหาปัญหาหรือความต้องการของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับป่า การร่วมกันวางแผนการดำเนินกิจกรรมป่าชุมชนการช่วยกันบำรุงรักษาและการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนในขั้นตอนต่างๆ นั้นต้องอาศัยการจัดระเบียบของชุมชนและการสร้างระบบการจูงใจด้วย

ในการจัดองค์กรทางสังคมของชุมชนเพื่อจัดการป่าไม้ชุมชน อาจมีหน่วยที่ทำหน้าที่จัดการแตกต่างกันไป ตั้งแต่ครัวเรือน กลุ่ม สถาบันและชุมชน โดยต้องอาศัยการกระทำร่วมกัน (Collective Action) ของชุมชนและจะต้องมีการจัดการองค์กรชุมชนที่เป็นแบบแผนจึงจะสามารถทำให้การกระทำร่วมกันเกิดขึ้นได้ การจัดการชุมชนเป็นกระบวนการที่ชุมชนร่วมกันกำหนดความต้องการ วัตถุประสงค์และพยายามระดมทรัพยากรทั้งภายในและภายนอกชุมชน เพื่อดำเนินการให้บรรลุ วัตถุประสงค์และตอบสนองความต้องการของชุมชน เป็นที่คาดหวังว่าในกระบวนการดังกล่าวนี้จะช่วยพัฒนาทัศนคติและการปฏิบัติงานร่วมกันของสมาชิกในชุมชนนั้น คือ การที่กลุ่มคนที่ผลประโยชน์ร่วมกัน (Common interests) เพราะแต่ละคนจะตระหนักว่า ถ้าตนสามารถทำให้ผลประโยชน์ของกลุ่มบรรลุแล้ว ตนเองก็จะได้รับการตอบสนองความต้องการจากการบรรลุ วัตถุประสงค์ของกลุ่มด้วย โดยหน่วยที่ทำหน้าที่ในการจัดการเหล่านี้อาศัยความเชื่อ กฎเกณฑ์ท้องถิ่น (Customary laws) กฎเกณฑ์ที่กลุ่มหรือองค์กรชุมชนได้ร่วมกันกำหนดขึ้นอย่างเป็นทางการและกฎเกณฑ์ที่ออกโดยรัฐเป็นเครื่องมือในการจัดการป่าชุมชนและระดมประชาชนในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน

ดวงฤดี แสงไกร (2539 : 52) ได้กล่าวถึงแนวคิดในการจัดการทรัพยากรโดยองค์กรชุมชนไว้ว่า การจัดการทรัพยากรธรรมชาติจำเป็นที่จะต้องนำเอาประเด็น การเป็นเจ้าของร่วมกันมาพิจารณา เพราะการใช้ประโยชน์ร่วมกันในทรัพย์สินใดก็ตาม มักจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับปัจเจกบุคคล ผู้ได้รับผลประโยชน์และผู้เสียประโยชน์ ซึ่งปัจจุบันพบว่า ปัญหาการใช้ประโยชน์ร่วมกันเกิดขึ้นกับทรัพยากรธรรมชาติและทรัพย์สินสาธารณะอื่นๆ ปัจเจกบุคคลเป็นตัวกระตุ้นให้มีการใช้ประโยชน์ส่วนตัวมากขึ้น จนนำมาสู่ความเสียหาย ซึ่งเป็นที่มาของ เรื่องน่าเศร้าของทรัพย์สินสาธารณะ Tragedy of the Common อันเป็นปัญหาที่สำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ มีข้อสมมติฐานเกี่ยวกับกิจกรรมสาธารณะของการใช้ทรัพยากรว่า ปัญหาที่ทำให้เกิดการเสียหายต่อทรัพย์สินสาธารณะ คือ เกิดจากการใช้ทรัพยากรอย่างอิสระ (Free Rider) และขาดระเบียบในการควบคุมจนเกิดความเสียหายในที่สุด ดังนั้น เพื่อเป็นการแก้ปัญหาดังกล่าวจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการจัดโครงสร้างและระเบียบขององค์กร เช่น จำกัดจำนวนสมาชิกของกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ เพื่อให้มีความสะดวกและรัดกุมในการลงโทษของสังคม นอกจากนี้ยังมีความจำเป็นที่จะต้องมีเกณฑ์ในการใช้ทรัพยากร โดยมีหลักการสำคัญ ดังนี้ คือ

1. ต้องทราบขอบเขตในการใช้ทรัพยากร เช่น สำหรับกลุ่มผู้ใช้น้ำ และกลุ่มจัดการป่าไม้ นั้นสามารถรู้ขอบเขตของผู้ใช้และกำหนดผู้ใช้ได้ ในขณะที่การใช้ทรัพยากรการประมงไม่สามารถทราบขอบเขตและผู้ใช้อย่างชัดเจน นอกจากนี้ยังต้องทราบและเข้าถึงคุณภาพของทรัพยากรแต่ละชนิด รวมทั้งเรื่องของการเปลี่ยนแปลงตามเวลาและสถานที่
2. การกระจายของต้นทุนและกำไร หมายถึง การที่มองถึงการได้รับประโยชน์จากการลงทุนของสมาชิก
3. คุณลักษณะของประชากร เช่น ทรัพยากรชนิดใดสามารถนำมาใช้ได้หรือไม่ ทรัพยากรแต่ละอย่างมีฤดูกาลที่แตกต่าง ศักยภาพของทรัพยากรบางชนิดสามารถใช้คนเดียว คุณลักษณะและบางชนิดใช้ได้ร่วมกับคนจำนวนมากและต้องดูแลร่วมกัน คุณลักษณะของผู้ใช้ที่มีความแตกต่างกัน อาจจะต้องมีการพึ่งพากัน มีความขัดแย้งกันหรือมีเรื่องคล้ายคลึงกันหรือมีเรื่องความคล้ายคลึงและความแตกต่างของผู้ใช้เข้ามาเกี่ยวข้อง ตลอดจนพิจารณาถึงพื้นฐานประเพณี วัฒนธรรมของผู้ใช้ด้วย

วีระ ภาคอุทัย และคณะ (2535 : 29) ได้กล่าวว่า การจัดการป่าไม้ของเกษตรกรส่วนมากเป็นการจัดตามความเชื่อมาแต่ในอดีต ป่าดังกล่าวได้แก่ ป่าปู่ตา หรือป่าดอนปู่ตาและป่าช้า เป็นต้น ซึ่งป่าลักษณะดังกล่าวมีกระจายไปตามหมู่บ้านต่างๆ ที่ตั้งมานานแล้ว ซึ่งภายหลังทางราชการได้ปรับสภาพเป็นที่สาธารณะของหมู่บ้าน ในการจัดการป่าดังกล่าว แต่ละหมู่บ้านมีกฎเกณฑ์การรักษาป่า

โดยผ่านความเชื่อ เช่น ถ้าใครตัดไม้ในเขตคอนปู้ตา จะมีอันเป็นไปต่างๆ นานา และหมู่บ้านได้ ออกกฎเกณฑ์เพิ่มเติม เช่น ใครตัดต้นไม้ถูกปรับต้นละ 500 บาท ซึ่ง กฎดังกล่าวเป็นที่ยอมรับของคนในหมู่บ้านนั้น

5.5. แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่มีต่อการอนุรักษ์และการปลูกป่า

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสร้างความสะดวกแก่ความรักป่าไม้ให้ยืนยง

โดยการปลูกฝังจิตสำนึกแก่ประชาชน “เจ้าหน้าที่ป่าไม้ควรจะปลูกต้นไม้ลงในใจคนเสียก่อน

แล้วคนเหล่านั้นก็จะปลูกต้นไม้ลงบนแผ่นดินและรักษาต้นไม้ด้วยตนเอง” พระองค์ได้พระราชทาน

พระราชดำริสำหรับการปลูกป่าดังนี้

1. ปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก คือ

1) เลือกไม้ได้เหมาะสม แล้วก็ทิ้งป่านั้นไว้ตรงนั้นไม่ต้องไปทำอะไรเลย

ป่าจะเจริญเติบโตขึ้นมาเป็นป่าสมบูรณ์โดยไม่ต้องปลูกอะไร

2) ไม่ไปรังแกป่าหรือตัดต้นไม้ เพียงแต่คุ้มครองให้ขึ้นเองได้เท่านั้น

3) ในสภาพป่าเต็งรัง ป่าเสื่อมโทรม ไม่ต้องทำอะไรเพราะต้นไม้จะแตกกิ่งออกมาอีก

ถึงแม้ต้นไม้สวย แต่ก็ป็นต้นไม้ใหญ่ได้

2. ปลูกป่าในที่สูง ใช้ไม้จำพวกที่มีเมล็ดทั้งหลาย ปลูกบนยอดพื้นที่สูง เมื่อโตแล้วออกฝัก

ออกดอก ก็จะลอยตกลงมา แล้วงอกเองในที่ต่ำต่อไป เป็นการขยายพันธุ์โดยธรรมชาติ

3. ปลูกป่าต้นน้ำลำธารหรือปลูกป่าธรรมชาติ

1) ปลูกไม้ที่มีอยู่เดิม คือ ศึกษาดูก่อนว่าพืชพันธุ์ไม้ดั้งเดิมมีอะไรบ้าง แล้วปลูกแซม

ตามรายการชนิดต้นไม้ที่ศึกษามาได้

2) งดปลูกไม้คิดแยกไปจากเดิม ไม่ควรนำไม้แปลกปลอมต่างพันธุ์ต่างถิ่นเข้ามาปลูก

โดยยังไม่ได้ศึกษาอย่างแน่ชัดเสียก่อน

4. การปลูกทดแทน ในปี พ.ศ. 2543 ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าเหลือเพียงร้อยละ 33.96

ของพื้นที่ทั้งประเทศหรือประมาณ 109 ล้านไร่เท่านั้น หากจะเพิ่มเนื้อที่ให้ได้ร้อยละ 40 ของพื้นที่

ประเทศแล้ว คนไทยต้องช่วยกันปลูกป่าถึง 19 ล้านไร่ จึงจะเพิ่มป่าไม้ได้ครบตามเป้าหมายที่

กำหนดไว้ ในนโยบายการปลูกป่าแห่งชาติ พ.ศ. 2528 การปลูกป่าทดแทนจึงเป็นแนวทางทฤษฎี

การพัฒนาป่าไม้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ วิธีการที่ได้พระราชทาน คือ

1) ปลูกป่าพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมหรือพื้นที่ต้นน้ำลำธาร

2) ปลูกป่าทดแทนตามไหล่เขา ต้องปลูกต้นไม้หลายๆ ชนิด เพื่อใช้ประโยชน์

อนกประสงค์

- 3) ปลุกป่าทดแทนบริเวณต้นน้ำบนยอดเขาและเนินสูง
- 4) ปลุกป่าที่ยอดเขา เพื่อลุ่มน้ำตอนล่าง
- 5) ปลุกป่าบริเวณอ่างเก็บน้ำ
- 6) ปลุกป่าเพื่อพัฒนาลุ่มน้ำ
- 7) ปลุกป่าให้ราษฎรมีรายได้เพิ่มขึ้น
- 8) ปลุกป่าเสริมธรรมชาติ เพื่อเพิ่มที่อยู่อาศัยแก่สัตว์

การปลุกป่า 3 อย่างได้ประโยชน์ 4 อย่าง พระองค์มีพระราชดำรัสดังนี้ “การปลุกป่าจะให้ราษฎรมีประโยชน์ให้เขาอยู่ได้ ให้ใช้วิธีปลูกไม้ 3 อย่าง แต่ได้ประโยชน์ 4 อย่าง คือ ไม้ใช้สอย ไม้กินได้ ไม้เศรษฐกิจ โดยปลูกรองรับการชลประทาน ปลูกรับซับน้ำและปลูกอุกช่วงไหล่ตามร่องห้วย โดยรับน้ำฝนอย่างเดียว ประโยชน์อย่างที่ 4 สามารถช่วยอนุรักษ์ดินและน้ำ (สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดมหาสารคาม. 2548 : 25-28)

5.6. การใช้ประโยชน์จากป่าในชุมชน

ศาสตราจารย์ เสาวคนธ์ และคณะ (2536 : 48) ได้ศึกษาการพึ่งพิงป่าและผลิตภัณฑ์จากป่าเพื่อให้มีอาหารพอบริโภคในครัวเรือน พบว่า ภายหลังจากปิดป่าในครัวเรือนหมู่บ้านใกล้เคียงป่าที่พึ่งพิงป่ามีจำนวนน้อยลงอาหารป่าที่มีจำนวนครัวเรือนไปเก็บหาลดลงมากได้แก่ สัตว์ป่า หน่อไม้ และผลไม้ ส่วนเห็ดและผักก็ลดลงเช่นเดียวกัน แต่ลดลงไม่มากนัก นอกจากนี้ยังพบว่าความถี่ ชนิด และปริมาณอาหารที่บริโภคในครัวเรือนของหมู่บ้านใกล้เคียงป่าในด้านอาหารและทรัพยากรอื่นๆ มากกว่าชาวบ้านในหมู่บ้านไกลป่า ทั้งในระยะก่อนและหลังปิดป่า

สุทัศน์ เต็มสายทอง (2535 : 20) ได้วิจัยป่าชุมชนบ้านหนองโพธิ์ ตำบลคำหนักตะกั่ว อำเภอด่านขุนทด จังหวัดนครราชสีมา ปรากฏว่า ปัจจุบันป่าชุมชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชุมชน คือ ชุมชนได้อาศัยประโยชน์ต่างๆ จากป่า คือ เป็นแหล่งอาหาร เป็นแหล่งวัสดุก่อสร้าง เครื่องมือเครื่องใช้ สมุนไพร และแหล่งเชื้อเพลิง ปัญหาที่เกิดขึ้นคือป่าชุมชนได้แก่ ป่าวัด ป่าทำเลเลี้ยงสัตว์ ป่าดอนปู่ตา ป่าช้า กำลังลดลงทั้งขนาดและความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นเพื่อเป็นการอนุรักษ์ป่าชุมชนประเภทดังกล่าวไว้เพื่อชุมชนได้ใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป จึงมุ่งศึกษาปัจจัยต่างๆ ที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของป่ามีด้านการใช้ประโยชน์จากป่า เพื่อการดำรงชีวิตและด้านการต่อสู้เพื่อให้ป่าคงอยู่คู่บ้านคู่เมืองมากที่สุด

รณสิทธิ์ มณีไสย์ (2532 : 85) ได้ศึกษาการใช้ประโยชน์ป่าไม้ของราษฎรบ้านโนนศรีสวัสดิ์ ตำบลดงมูล อำเภอนองครบุรี จังหวัดกาฬสินธุ์ ผลการศึกษาพบว่า มีการนำส่วนของพืชที่เป็นผล ใบ กิ่งสด และส่วนที่เป็นตามาใช้ไม้ฟืนเป็นการเก็บเพื่อนำมาใช้ในครอบครัวเท่านั้น ถ่านแห้งที่

ได้นำมาเผาส่วนใหญ่นำได้จากฟาร์มของครัวเรือนที่ยังมีไม้ยืนต้นขึ้นกระจัดกระจาย ชนิดของไม้ที่นำมาทำถ่าน ได้แก่ ไม้เต็ง ไม้รัง พลวง ชาด แดง กระบาก ตะกร้อและมะขาม ไม้ผลหรือพืช โดยทั่วไปที่บริเวณนี้มี 25 ชนิด โดยที่บริเวณส่วนใบบางที่สุด สำหรับชนิดของไม้ที่นิยมบริเวณนี้มี 22 ชนิด ไม้โครงสร้างหรือวัสดุก่อสร้าง เป็นการนำไม้มาใช้ประโยชน์ภายในครัวเรือนเท่านั้น ส่วนมากนำมาใช้โดยทั่วไป และชนิดไม้ที่นิยมนำมาใช้มากที่สุด คือ ไม้เต็ง ส่วนที่เป็นเนื้อไม้จะถูกนำมาใช้เป็นส่วนใหญ่งานหัตถกรรม ใช้ประโยชน์เพื่องานหัตถกรรมโดยการนำมาทำค้ำจอบ เสียม ฟอรันิเจอร์ภายในครัวเรือนหรือค้ำมิดหรือค้ำขวาน เตียงและโต๊ะ ไม้ก่อสร้าง ส่วนใหญ่ได้จากกรซื่อไม้ และการเก็บหาจากฟาร์มของครัวเรือนที่มีไม้ยืนต้นขึ้นอยู่กระจัดกระจาย ชนิดของไม้โดยทั่วไปที่นำมาก่อสร้างบ้าน ได้แก่ พลวง เต็ง รัก ชาด ตะเคียนหิน มะค่าโมง พะยอม และตะเคียนทอง

วิทยุท์ จำรัสพันธุ์ และคณะ (2532 : 53) ได้ทำการวิจัยเรื่องการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน โดยองค์กรท้องถิ่น ทำให้ทราบว่า การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนคงจังหวัด ลำปาง ดงจันทอง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ชาวบ้านก็จะไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

1. เก็บเห็ด เพราะป่าแห่งนี้เป็นป่าที่เห็ดอยู่เพียงแห่งเดียวในเขตนี้ ฉะนั้นจึงมีชาวบ้านหลายหมู่บ้านได้มาใช้ประโยชน์จากดงจันทองแห่งนี้ ดังนี้ บ้านโนนเมือง บ้านแวง บ้านสีฐาน และบ้านค้อ
2. เก็บเห็ด ฟืน ดงจันทองนี้ใช้เป็นแหล่งเชื้อเพลิงที่มีความสำคัญมาก ต่อชาวบ้านโนนเมือง ทั้ง 3 หมู่บ้าน เพราะใช้เป็นที่เก็บฟืนเล็กๆ แต่มีข้อห้ามว่าห้ามตัดต้นไม้เล็กๆ มาทำฟืน จะเก็บได้เฉพาะที่ตายแล้วเท่านั้นและ ไม้ที่ไม่ค่อยจะมีประโยชน์ด้วย
3. ใช้เป็นอาหารที่ป่า เพราะทุกวันจะมีชาวบ้านเข้าป่าดงจันทองเพื่อขุดมันป่า ที่ชาวบ้านเรียกว่า มันฮิมหรือมันนก เพื่อนำมาทำเป็นอาหารในบ้านเพราะในป่าดงจันทองแห่งนี้มีมันขึ้นเป็นจำนวนมาก
4. ใช้เป็นที่เก็บสมุนไพรของหมอชาวบ้าน ที่นิยมการรักษาแบบพื้นบ้านอยู่ ซึ่งจากการสอบถามก็มีสมุนไพรเหมือนกัน เพราะทุกวันนี้ชาวบ้านไม่ค่อยจะให้ความสำคัญแก่การรักษาแบบนี้แล้ว เช่น นมแมว สาบเสือ ฯลฯ
5. ใช้เป็นสถานที่เลี้ยงสัตว์ของชาวบ้าน 3 หมู่บ้าน รอยๆ ป่าในฤดูทำนา

ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

1. ทฤษฎีประชาสังคม ทฤษฎีประชาสังคมเป็นทฤษฎีที่มีอิทธิพลต่อการก่อเกิดและการดำเนินกิจกรรมขององค์กรประชาชนในยุคปัจจุบันเป็นอย่างมาก เป็นหลักคิดสำคัญที่เป็นรากฐานสำคัญของกระบวนการประชาธิปไตย ที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน

1.1. ความเป็นมาของทฤษฎีประชาสังคม ความเป็นมาของทฤษฎีประชาสังคมนั้น ได้มีผู้ให้รายละเอียดดังนี้

ธีรยุทธ บุญมี (2547 : 31) กล่าวว่า ความคิดประชาสังคมและภาคสาธารณะเป็นแนวคิดทางการเมืองที่เกิดขึ้นมานานแล้ว จนอาจกล่าวได้ว่ามีมาตั้งแต่สมัยกรีก จีน อินเดีย ในช่วงพุทธกาล ในรูปของพื้นที่หรือบทบาทสาธารณะบางอย่าง เช่น ตลาดในกรีก จีนเป็นแหล่งถกเถียงปัญหาสังคม การเมือง ประชาชนที่ประชุมชนในเรื่องการจัดการ การแก้ความขัดแย้งเรื่องน้ำ ทรัพยากรอื่นๆ ในหมู่บ้านไทยและที่อื่นๆ พื้นที่สาธารณะเหล่านี้ได้รับการพัฒนาชัดเจนในช่วงเกิดยุคสมัยใหม่ ในศตวรรษที่ 17-18 และกลับมาได้รับความสนใจอย่างมากภายในวงวิชาการและการเมืองในช่วงประมาณ 3 หรือ 4 ทศวรรษที่ผ่านมา

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2540 : 1-4) กล่าวว่า แนวคิดทฤษฎีและกระบวนการประชาสังคม เริ่มปรากฏขึ้นตั้งแต่คริสต์ศตวรรษ 1970 เป็นต้นมา มีขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องของประชาชนธรรมดาเกิดขึ้นมากมาย ในประเทศอุตสาหกรรมที่ก้าวหน้าในซีกโลกตะวันตก เช่น ขบวนการต่อต้านอาวุธนิวเคลียร์ ขบวนการสันติภาพ ขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ขบวนการเรียกร้องให้กลับไปสู่วัฒนธรรมและภูมิปัญญาดั้งเดิมของศาสนา กลับไปสู่วัฒนธรรมและภูมิปัญญาดั้งเดิมของตน ขบวนการเรียกร้องสิทธิต่างๆ เช่น ขบวนการสิทธิสตรี ขบวนการสิทธิของคนพื้นเมืองดั้งเดิมในประเทศต่างๆ ขบวนการสิทธิของคนรักร่วมเพศ เป็นต้น

ขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องของประชาชนธรรมดาเหล่านี้ สร้างปริศนาที่ยิ่งใหญ่ให้กับบรรดานักทฤษฎีด้านสังคมศาสตร์ในช่วงนั้นเป็นอย่างมากว่า จะอธิบายหรือทำความเข้าใจการปรากฏตัวของขบวนการเคลื่อนไหวเหล่านี้ได้อย่างไร เนื่องจากทฤษฎีทางด้านสังคมศาสตร์เท่าที่มีอยู่ในขณะนั้นไม่สอดคล้องกับสาระสำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องเหล่านั้น

นักทฤษฎีแนวประชาสังคมอธิบายว่าเนื่องจากโลกและสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปมาก แต่ระบบการเมืองที่ดำรงอยู่ ไม่สามารถปรับเปลี่ยนตามปัญหาไม่ทันแก่ปัญหาใหม่ๆ ที่เผชิญอยู่ไม่ได้ จึงหันไปใช้ความรุนแรงเข้าจัดการกับปัญหา ทำให้ประชาชนเสื่อมศรัทธาในกลไกของรัฐ รัฐบาล ฝ่ายค้าน รัฐสภา ฯลฯ

เมื่อประชาชนเสื่อมศรัทธาในระบบที่ดำรงอยู่ จึงไม่มีเหตุผลใดที่จะไปช่วงชิงอำนาจรัฐที่ไร้ประสิทธิภาพในการแก้ปัญหา นอกจากสร้างแหล่งอำนาจขึ้นใหม่ เป็นทางเลือกให้กับระบบ นั่นคือ การหันกลับไปสร้างสิ่งที่เรียกว่า ประชาสังคม (Civil Society) ให้เข้มแข็งขึ้นมาั่นเอง

ส่วนประเทศไทย นักทฤษฎีประชาสังคมเผยแพร่เข้ามาในช่วงใกล้เคียงกับเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ในปี พ.ศ. 2535 (ค.ศ. 1992) มีการขยายตัวของขบวนการเรียกร้องสิทธิซึ่งมีอยู่เดิม ออกไปอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ เช่น ขบวนการเรียกร้องสิทธิของกรรมกร เป็นต้น จะด้วยความจงใจเพื่อมิให้การเคลื่อนไหวบานปลายไปสู่ความรุนแรงหรือไม่ก็ตาม ได้มีนักคิดนักวิชาการพยายามแปลความหมายของประชาสังคมให้เข้ากับความคิดแบบไทย เช่น อาจารย์เสนห์ จามริก เรียก ประชาสังคมว่า สังคมราษฎร์ ซึ่งมีนัยว่าเน้นที่ประชาชนที่เป็นราษฎร์ชั้นล่าง ไม่ใช่พวกนายอภิสิทธิ์ชน

1.2. ความหมายของประชาสังคม ประชาสังคมมีความเป็นมายาวนานเกือบสามทศวรรษ จึงมีความหมายที่หลากหลายตามกาลเวลาและสถานที่ พอสรุปได้คือ

ชูชัย ศุภวงศ์ และคณะ (2540 : 165) กล่าวว่าประชาสังคมหมายถึง สังคมที่ประชาชนมีบทบาทจัดการวิถีชีวิตของตนเอง โดยมีได้ถูกรองรับ แทรกแซงจากอำนาจรัฐ หรืออำนาจอื่นๆ นอกจากนี้ยังให้ความหมายอีกว่า ประชาสังคม หมายถึง การเคลื่อนไหวของสังคมที่ไม่ใช่ภาครัฐ ซึ่งใช้อำนาจกฎหมายและไม่ใช้ภาคธุรกิจที่ดำเนินการเพื่อกำไร อย่างไรก็ตามในบางประเทศ เช่น ประเทศไทยมีการตีความหมายและพยายามผนวกเอาอำนาจรัฐและอำนาจทางธุรกิจเข้าไปร่วมมีบทบาทเป็นส่วนหนึ่งของประชาสังคมด้วย โดยอธิบายว่าขบวนการประชาสังคมไทยต้องการที่จะเป็นขบวนการทางสังคมที่มีความเป็นเอกภาพมากกว่าดำเนินไปบนความขัดแย้งแตกต่าง

ธนศ อารมณ์สุวรรณ (2541 : 123) กล่าวว่าประชาสังคม คือ ประชาชนเป็นเจ้าของสังคม เพราะฉะนั้นสิทธิการต่อสู้ของประชาชนเพื่อรักษาผลประโยชน์ของเขา เป็นสิทธิอันดับแรกๆ ที่สังคมมอบให้ ส่วนช่องทางและขบวนการที่จะหาข้อยุติให้กับข้อพิพาทใดๆ มันคืออะไร อยู่ตรงไหนและมันสามารถจะให้คำตัดสินหรือคำวินิจฉัยเพื่อแก้ไขความขัดแย้งนั้น เป็นที่พอใจของสังคมหรือเปล่า คู่กรณีอาจจะไม่พอใจก็ได้ แต่สังคมน่าจะรับได้

ประพันธ์ ธรรมไชย (2543 : 296) กล่าวว่า ประชาสังคม คือ กระบวนการรวมตัวของประชาชน เอกชนและรัฐเข้าด้วยกันในลักษณะของพหุภาคี ทั้งนี้โดยอาศัยความผูกพันและพื้นฐานความรัก ความเอื้ออาทรต่อกัน มีจิตสำนึกร่วมกัน มารวมตัวกัน ในลักษณะหุ้นส่วน เพื่อร่วมกันพิจารณาแก้ไขปัญหาต่างๆ และพัฒนาความเป็นอยู่ของท้องถิ่น เมืองและจังหวัดโดยอาศัยภูมิปัญญาชาวบ้านและการพึ่งตนเอง

ไพศาล วิสาโล (2544 : 3-4) ได้ให้ความหมายของประชาสังคมว่า ได้แก่ สังคมที่ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างสูงในกิจการสาธารณะระดับต่างๆ ตั้งแต่ระดับท้องถิ่นไปจนถึงระดับประเทศ โดยมีการรวมตัวหรือกระทำผ่านองค์กรนานาชนิด ด้วยความสมัครใจอย่างเป็นอิสระจากรัฐและทุน กล่าวอีกนัยหนึ่ง ประชาสังคมคือสังคมที่มี “การเมืองภาคประชาชน” ในระดับเข้มข้น แม้ว่ากิจการสาธารณะที่ประชาชนมีส่วนร่วมนั้น ไม่ได้จำกัดเฉพาะเรื่องการเมืองอย่างที่เข้าใจ แต่รวมถึงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม การอบรมเยาวชน เป็นต้น หรือบางคนอาจให้ความหมายว่า “สังคมเข้มแข็ง” หรือ “อารยะสังคม”

โดยสรุป ประชาสังคม หมายถึง สังคมที่ประชาชนเป็นเจ้าของ มีบทบาทในการจัดการวิถีชีวิตของตนเอง โดยมีได้ถูกครอบงำแทรกแซงจากอำนาจรัฐหรืออิทธิพลอื่น เป็นกระบวนการเคลื่อนไหวของสังคม เพื่อปกป้องรักษาผลประโยชน์ของสังคม เป็นสังคมที่เรียกว่า “สังคมเข้มแข็ง”

1.3. แนวคิดและหลักการของทฤษฎีประชาสังคม

ชัยรัตน์ เจริญสิน โอบพาร (2540 : 2-4) สรุปแนวความคิดประชาสังคมว่า ประกอบด้วยประเด็นสำคัญหลายประเด็นคือ

ประเด็นแรก แนวคิดประชาสังคม เชื่อมมั่นในสิทธิเสรีภาพของปัจเจกชน และเชื่อมั่นในคุณค่าของมนุษย์ที่จะดำรงอยู่ในสังคมอย่างอิสระเสรี มีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน

ประเด็นที่สอง แนวคิดประชาสังคมมีอุดมการณ์ที่สร้างความสมดุลย์ของระบบต่างๆ ในสังคม ได้แก่ ระบบนิเวศน์ ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ระบบสังคม เพราะเชื่อมั่นในคุณค่าของธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและมนุษย์

ประเด็นที่สาม แนวคิดประชาสังคมมีจุดยืนชัดเจนว่าไม่มีเป้าหมายเพื่อช่วงชิงอำนาจรัฐ เพราะไม่เชื่อมั่นในระบบราชการและการเมืองแบบตัวแทน จึงไม่เรียกร้องผ่านกลไกทางการเมืองและกลไกรัฐ

ประเด็นสุดท้ายแนวคิดประชาสังคมมีจุดยืนและเชื่อมั่นในแนวทางการเคลื่อนไหวแบบสันติวิธี และประชาธิปไตยทางตรง จึงใช้วิธีการเรียกร้องเชิงกดดัน คือแห่งที่ไม่เชื่อฟังรัฐ และสร้างวาทกรรมใหม่ต่อสาธารณะ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทั้งระบบ และเป็นการเคลื่อนไหวอย่างยั่งยืน มีใช้การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เฉพาะกลุ่ม และเฉพาะบุคคล

ธเนศ อารณสุวรรณ (2541 : 124) กล่าวถึงหลักการของทฤษฎีประชาสังคมว่า มีหลักการสำคัญหลายประการคือ

ประการแรก ให้ความสำคัญมากต่อการร่วมมือกันในลักษณะของความเป็นหุ้นส่วนระหว่างฝ่ายต่างๆ อย่างมีสำนึกและความรับผิดชอบร่วมกัน มีใช้ลักษณะของการเข้ามาจัดตั้งสัมพันธ์

กันอย่างอุปถัมภ์ และอาศัยการบังคับด้วยอำนาจภายนอก

ประการที่สอง เน้นถึงความรัก ความสมานฉันท์ ความเอื้ออาทรต่อกัน คือ การให้ความสำคัญแก่การเคลื่อนไหวอย่างสงบสันติ ไม่ต้องการความรุนแรงและความขัดแย้งกัน โดยอ้างอหิงสาของพุทธศาสนา

ประการที่สาม เน้นการเข้าร่วมของทุกฝ่าย ทั้งภาครัฐและเอกชน ไม่มีการแบ่งแยกแบ่งฝ่ายระหว่างรัฐกับสังคม หากแต่กระบวนการประชาสังคมไทยต้องการที่จะให้เป็นกระบวนการทางสังคมที่มีความเป็นเอกภาพมากกว่า การดำเนินไปบนความขัดแย้งแตกต่าง

ประการสุดท้ายแนวคิดประชาสังคมไทยไม่ต้องการสร้างกระบวนการที่อยู่อย่างเป็นทางการตรงข้ามกับอำนาจรัฐและอำนาจทางการเมือง เป็นนัยทางอุดมการณ์ว่าประชาสังคมบางส่วนที่เป็นกระแสหลักยอมรับอุดมการณ์ทางการเมืองในปัจจุบัน ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดและมรรควิธีของประชาสังคมตะวันตก

ไพศาล วิสาโล (2544 : 5-8) กล่าวถึงแนวคิดพื้นฐานของประชาสังคมว่า ประกอบด้วยหลักการสำคัญ ดังนี้

1. หลักการเรื่องสิทธิเสรีภาพและอิสรภาพ ซึ่งสิทธิดังกล่าวได้แก่ สิทธิในการกำหนดชะตากรรมของตนเองและเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น เป็นต้น ประชาสังคมได้รับความสำคัญขึ้นมาก็เพื่อป้องกันมิให้รัฐละเมิดสิทธิและเสรีภาพของประชาชน

2. หลักการเรื่องความเท่าเทียมกัน ประชาสังคมจะเข้มแข็งมั่นคงได้ก็ต่อเมื่อประชาชนมีความสัมพันธ์อย่างเท่าเทียมกัน หากมีความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ระหว่างผู้ใหญ่กับผู้ย่อยก็ไม่ได้ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของประชาสังคม

3. หลักการเรื่องความร่วมมือ สิ่งยึดโยงประชาสังคมอย่างสำคัญคือ ความร่วมมือ ซึ่งลักษณะที่โดดเด่นประการหนึ่งของประชาสังคมก็คือ การรวมตัวกันเป็นกลุ่ม ชมรม สมาคม หลักการแห่งความร่วมมือจึงเป็นหัวใจสำคัญของประชาสังคม

2. ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology)

ในขณะที่กระแสนิยมอุตสาหกรรมได้โหมกระหน่ำทำลายโครงสร้างเศรษฐกิจ สังคม และธรรมชาติระบบดั้งเดิมของประเทศไทยในรูปแบบของการพัฒนา ขณะเดียวกันก็ได้เกิดกระแสแนวคิดตะวันออกที่ทวนกระแสการพัฒนาโดยรัฐตามแบบของทุนนิยมตะวันตก โดยเชื่อมั่นว่าการส่งเสริมศักยภาพของชาวบ้านในการพัฒนาตนเองจากทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนเป็นแนวทางที่ถูกต้องในการฟื้นฟูสภาพแวดล้อม ศิลปวัฒนธรรมและวิถีชีวิตอันสงบสุขกลับคืนมา โดยเฉพาะ

อย่างยิ่งกว่าทศวรรษที่ผ่านมาได้พิสูจน์ให้เห็นในระดับหนึ่งว่า แนวความคิดวัฒนธรรมชุมชนสามารถรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ฟื้นคืนมาได้เป็นอย่างดีที่น่าพอใจ การนำเอาทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ซึ่งให้ความสำคัญในความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับสิ่งแวดล้อมมาศึกษาทบทวนน่าจะสามารถอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวในงานวิจัยชิ้นนี้ได้พอสมควร

2.1. ความเป็นมาและความหมาย

ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเป็นแนวคิดใหม่ในสังคมไทย ซึ่งได้มีผู้สนใจศึกษาและอธิบายความหมายไว้โดยสรุป ดังนี้

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2544 : 100) ได้กล่าวถึงทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรมว่า เกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 20 โดยเลสลี่ไวต์ (Leslie A. White) และจูเลียน สจิวัด (Julian Felward) สนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม โดยเน้นถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมว่าเป็นตัวกำหนดกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม

จูเลียน สจิวัด (อ้างอิงมาจาก นิยพรรณ วรรณศิริ. 2540 : 124) นิยามคำว่า นิเวศวิทยาว่า คือ การปรับตัวเข้าหากันระหว่างสิ่งแวดล้อมกับมนุษย์ การปรับตัวของมนุษย์ต่างจากสัตว์ตรงที่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางวัฒนธรรม นิเวศวิทยาวัฒนธรรมก็คือ การศึกษาถึงการปรับตัวหรือความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ การศึกษาวัฒนธรรมของสจิวัด คือ การวิเคราะห์ระบบนิเวศวิทยาของสังคม เพื่อค้นหาลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมแต่ละแห่ง

กล่าวโดยสรุป คือ นิเวศวิทยาวัฒนธรรม หมายถึง วิธีการศึกษาหาหลักเกณฑ์ทางวัฒนธรรมในการปรับตัวเข้าหากันระหว่างสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติกับมนุษย์

2.2. หลักคิดพื้นฐานของทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

หลักคิดของแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม มาจากกลุ่มนักมานุษยวิทยาหลายคนเช่น จูเลียน สจิวัด (Julian Setward) เลสลีย์ ไวต์ (Leslie White) แอนดรูว์ เวย์ดา (Andrew Vayda) และ รอย เอ. แรพพอร์ต (Roy A. Roppert)

ยศ สันตสมบัติ (2540 : 34-35) ได้อธิบายแนวคิดทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรมตามทัศนะของสจิวัดว่าเป็นการศึกษาการปรับตัวของสังคมภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการศึกษาวิวัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการปรับตัว (Adaptation) ของสังคมแนวความคิดนี้ของสังคมในลักษณะเป็นพลวัต หรือเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงเป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม โดยมีเงื่อนไขหลักเป็นองค์ประกอบกำหนดกระบวนการเปลี่ยนแปลงและปรับตัว 3 ประการ คือ เทคโนโลยีการผลิตโครงสร้างสังคม และลักษณะของ

สภาพแวดล้อมธรรมชาติ

สจ๊วต มองวัฒนธรรมว่าเป็นเครื่องมือช่วยให้นักมนุษยบรรณศาสตร์ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม ประเด็นสำคัญสำหรับการศึกษามานุษยวิทยา จึงมีอยู่ว่าวัฒนธรรมมีการปรับตัวอย่างไรให้เข้ากับสภาพแวดล้อม และมนุษย์มีวิธีการอย่างไรในการใช้เทคโนโลยีและระบบเศรษฐกิจในการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม ถึงแม้ว่าวัฒนธรรมจะถูกกำหนดโดยสภาพแวดล้อม แต่สจ๊วตเสนอว่า เราไม่ควรแยกแยะสภาพแวดล้อมออกจากความต้องการทางด้านร่างกายและจิตใจ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญอีกส่วนหนึ่งในการอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์ ตัวอย่างเช่น ในสังคมดั้งเดิม (Primitive Societies) มนุษย์มีวิธีการผลิตแบบล่าสัตว์ และเก็บหาอาหาร โดยปกติแล้วผู้หญิงจะเป็นผู้เก็บหาอาหารและผู้ชายเป็นผู้ล่าสัตว์ การแบ่งแยกงานในลักษณะนี้มีได้เป็นเพราะผู้ชายมีร่างกายแข็งแรงกว่า แต่เป็นเพราะผู้หญิงต้องใช้เวลาดูแลลูก ในขณะที่ผู้ชายสามารถเดินทางไกลและจากบ้านไปได้เป็นระยะเวลาสั้น

ตามทัศนะของสจ๊วต มนุษย์เป็นสัตว์มีเหตุผลและวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมวางอยู่บนรากฐานของเหตุผล แต่เป็นเพราะว่าสภาพการณ์และสภาวะแวดล้อมมีความแตกต่างกันออกไป วัฒนธรรมสองวัฒนธรรมจึงมีพื้นฐานในการปรับตัว การแก้ปัญหาและมีวิวัฒนาการแตกต่างกัน เช่น วัฒนธรรมของกลุ่มที่ตั้งรกรากอยู่ที่ทะเล ย่อมมีการประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือยังชีพประเภทเบ็ดแห อวน จมวก เรือและมีการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกเกี่ยวกับการเดินทะเลและการจับปลาในขณะเดียวกันชนกลุ่มอื่นที่ตั้งรกรากอยู่ในเขตป่าดงดิบ อาจมีการประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือเพื่อใช้ในการยังชีพแตกต่างกันออกไป เช่น หอก ธนู เพื่อใช้ในการล่าสัตว์และหาอาหาร กลุ่มชนทั้งสองกลุ่มนี้ย่อมต้องมีวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมแตกต่างกัน

สจ๊วตปฏิเสธแนวความคิดแบบวิวัฒนาการเส้นตรงของนักทฤษฎีรุ่นเก่า ซึ่งเสนอว่าวัฒนธรรมของทุกเผ่าพันธุ์จะมีวิวัฒนาการเป็นเส้นตรงผ่านขั้นตอนต่างๆ เหมือนกันหมด สจ๊วตแย้งว่าวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมอาจเกิดขึ้นได้หลายสาย (Multilinear evolution) แต่ละแนวย่อมมีความแตกต่างกัน ความแตกต่างนี้เกิดจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เทคโนโลยี และโครงสร้างสังคมเป็นหลัก อาจกล่าวได้ว่าแนวความคิดแบบวิวัฒนาการหลายสายนี้เป็นแนวความคิดใหม่ซึ่งพัฒนามาจากวิวัฒนาการจากทฤษฎีรุ่นเก่า แนวความคิดนี้เน้นความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับสภาพแวดล้อมว่ามีความแนบแน่นใกล้ชิดและส่งผลกระทบซึ่งกันและกันอย่างแยกไม่ออก ในยุคสมัยที่พัฒนาการด้านเทคโนโลยียังอยู่ในระดับต่ำ มนุษย์จำต้องปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม ทำให้สภาพแวดล้อมมีอิทธิพลเป็นตัวกำหนดรูปแบบของวัฒนธรรม แต่เมื่อเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้ามากขึ้น มนุษย์ย่อมมีศักยภาพในการเปลี่ยนแปลงหรือดัดแปลงสภาพ

แวดล้อมได้มากขึ้น อิทธิพลของสภาพแวดล้อมก็เริ่มลดถอยลงหากแต่รูปแบบและลักษณะทางวัฒนธรรม ประสบการณ์และความเคยชินในอดีต ตลอดจนวิถีชีวิตและขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างยังคงอยู่ และได้รับการสืบทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง

โดยสรุป นิเวศวิทยาวัฒนธรรมตามทัศนะของสจ๊วตเป็นความพยายามศึกษาวิเคราะห์ถึงประเด็นสำคัญคือ

1. ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมกับเทคโนโลยีทางการผลิต ซึ่งเป็นตัวกำหนดสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

2. ความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีกับพฤติกรรมมนุษย์ และ

3. ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีต่อวัฒนธรรม ผลงานของสจ๊วตส่วนใหญ่เป็นความพยายามในการอภิปรายต้นกำเนิดของลักษณะวัฒนธรรม (cultural traits) ของกลุ่มชนต่างๆ เช่น เปรู เม็กซิโก เมโสโปเตเมีย อียิปต์ และจีน เป็นต้น ผลงานของสจ๊วตมีความสำคัญในการกระตุ้นให้นักมนุษยวิทยามาสนใจศึกษาถึงความสำคัญของสภาพแวดล้อมและอิทธิพลของสภาพแวดล้อมกับการพัฒนาการทางวัฒนธรรม

นักมนุษยวิทยาจากอเมริกานอีกท่านหนึ่ง ซึ่งสนใจศึกษาอิทธิพลของสภาพแวดล้อมต่อการปรับตัวทางวัฒนธรรม คือ เลสลีย์ ไวต์ (Leslie White) ไวต์ได้ศึกษาตรวจสอบผลงานของนักวิวัฒนาการรุ่นเก่า เช่น มอร์แกน อย่างละเอียดและพบว่า ทฤษฎีวิวัฒนาการมีลักษณะเด่นในการตีความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมไว้น่าสนใจอยู่หลายประการและไวต์เองก็ได้เสนอแนวความคิดแบบวิวัฒนาการสมัยใหม่ ซึ่งต่อมาได้รับการขนานนามว่าเป็นแนวคิดแบบวิวัฒนาการสากล (Universal evolution) ไวต์มีความคิดเห็นคล้ายคลึงกับแรดคลิฟฟ์-บราวน์ และมาลินออฟฟ์ในประเด็นที่ว่ามนุษยวิทยาควรเป็นวิทยาศาสตร์ และไวต์ก็ได้พยายามค้นหากฎเกณฑ์หรือทฤษฎีสากล เพื่อใช้วิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชนต่างๆ ทั่วโลก ความหมายของวัฒนธรรมตามทัศนคติของไวต์มีความคล้ายคลึงกับมโนทัศน์เรื่ององค์อินทรีย์ (Superorganic) ของโคเบอร์ นั่นคือ การมองว่าวัฒนธรรมมีกฎเกณฑ์และการทำงานในตัวเอง ซึ่งแนวคิดนี้ได้รับการขนานนามว่า วัฒนธรรมวิทยา (Culturology) โดยไวต์ได้เสนอว่าวัฒนธรรมมีองค์ประกอบอยู่ 3 ประการคือ

1. ระบบเทคโนโลยี ซึ่งรวมถึงทรัพยากรธรรมชาติและเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ที่มนุษย์ประดิษฐ์คิดค้นขึ้น

2. ระบบสังคม ซึ่งเป็นการรวมตัวกันขององค์การทางสังคม (Social Organization) และพฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์

3. ระบบความคิด (Ideology) ซึ่งรวมถึงความรู้ ความเชื่อ ทศนคติและค่านิยมต่างๆ ระบบเทคโนโลยีเป็นโครงสร้างส่วนล่าง (infrastructure) หรือพื้นฐานสำคัญของวัฒนธรรมเพราะชีวิตมนุษย์จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยระบบนี้ ในการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม ส่วนองค์กรสังคมและระบบความคิดเป็นโครงสร้างส่วนบน (Superstructure) ของวัฒนธรรม

โดยสรุปแล้ว แนวคิดหลักของทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม เชื่อว่าสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นในรูปแบบต่างๆ มีอิทธิพลต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของ มนุษย์ไม่น้อยกว่าสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ซึ่งมนุษย์ได้สร้างสิ่งแวดล้อมขึ้นเองเป็นจำนวนมากและสลับซับซ้อนมากขึ้นทุกขณะจนห่างไกลธรรมชาติมากขึ้นเรื่อยๆ โดยหลักการแล้วสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นควรจะเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์มากที่สุด แต่ปรากฏว่าส่วนใหญ่มักจะก่อให้เกิดผลตรงข้ามเสมอ ประเด็นสำคัญอีกประเด็นหนึ่งก็คือ ผลจากการที่ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรมมองระบบนิเวศในลักษณะเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมทำให้เกิดแนวความคิดเรื่องสิทธิของชุมชนในการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะมนุษย์มีพันธะรับผิดชอบในการทำความเข้าใจและรักษาคุณภาพอันเหมาะสมระหว่างสรรพชีวิตทั้งมวลกับระบบนิเวศ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติควบคู่ไปกับสิทธิในการให้หรือเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาตินั้นหมายถึง ภาระหน้าที่ของปัจเจกชน และองค์กรชุมชนในการดูแลรักษาระบบนิเวศให้เป็นธรรมและยั่งยืน

3. ทฤษฎีนิเวศวิทยาแนวลึก (Deep Ecology)

นิเวศวิทยาแนวลึกเป็นกระแสความคิดที่มีอิทธิพลมากที่สุดในแวดวงนิเวศวิทยาทางการเมืองทั้งในแง่ของปรัชญาพื้นฐานและแนวทางปฏิบัติ ในทางปรัชญา แนวคิดนี้เสนอความสัมพันธ์อย่างใหม่ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติรอบตัว ที่ผ่านมากลางความคิดหลักทางตะวันตก ส่วนใหญ่ถือว่าความอยู่ดีมีสุขของมนุษย์นั้นสำคัญเหนือชะตากรรมของสัตว์ พืชและธรรมชาติอื่นๆ คือ ทศนะมองโลกแบบเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง ทศนะแบบนี้จะไม่สามารถเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างประสานสอดคล้องและจะไม่เข้าใจได้ว่ามนุษย์นั้นจะต้องเรียนรู้การอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างประสพจากธรรมชาติอย่างหลังนี้ คือ การมองโลกที่ถือเอานิเวศเป็นศูนย์กลาง

3.1. ความเป็นมาของทฤษฎีนิเวศวิทยาแนวลึก

เมื่อปี 1973 นักปราชญ์ชาวนอร์เวย์ ชื่อ อานี แนส (A. Naess) ได้เผยแพร่ผลงานที่มีความหมายลึกต่อการเคลื่อนไหวแนวนิเวศ ชื่อ The Shallow and The Deep, Long-Range Ecology Movement ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่มีการเอ่ยชื่อ Deep ecology โดยเปรียบเทียบกับ Shallow

ecology ซึ่งเป็นนิเวศกระแสหลัก แนส สรุปว่า การเคลื่อนไหวแบบ Shallow Ecology เน้นแต่เรื่องการต่อต้านมลภาวะและความทรุดโทรมของธรรมชาติ โดยไม่สนใจเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ส่วนการเคลื่อนไหวแบบ Deep ecology มีแนวคิดหลัก 2 ข้อ คือ ประการแรกสรรพสิ่งทั้งหลายดำรงอยู่ในสนามแห่งความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างแยกไม่ออก (Relational Total Field Image) ประการที่สอง สรรพสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายมีสิทธิเท่าเทียมกันที่จะดำรงชีวิตอยู่ และเจริญเติบโต (A. Naess, 1989 ; อ้างมาจาก ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2541 : 189)

หลักการนี้มีความหมายหลายประการที่เด่นชัดที่สุด คือ มนุษย์จะต้องแทรกแซงธรรมชาติให้น้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ คือ เพื่อความอยู่รอดของมนุษย์เท่านั้นและหลักนี้ยังนำไปสู่การถกเถียงในหมู่นักนิเวศวิทยาว่า ครอบคลุมถึง สิ่งไม่มีชีวิต เช่น แร่ หิน ดิน ทรายด้วยหรือไม่ บางฝ่ายบอกว่าครอบคลุมด้วยเพราะอนินทรีย์สารเหล่านั้น พวกมันถึงที่สุดแล้วก็มีชีวิตด้วย เพราะฉะนั้นกรด หิน ดิน ทรายก็มีสิทธิของตน อีกฝ่ายบอกว่านั่นเป็นการยึดหลักยึดเย็บด ทศนคติของมนุษย์ให้แก่ธรรมชาติ มนุษย์ควรจะอ่อนน้อมถ่อมตนและยอมรับว่าความรู้ความคิดของมนุษย์นั้นจำกัดเกินกว่าจะเข้าใจระบบอันซับซ้อนของธรรมชาติได้ เพราะเราเป็นสมาชิกเล็กๆ หนึ่งหน่วยเท่านั้นเอง

การถกเถียงนี้ทำให้อานี แนส และนักคิดสายนี้คนอื่นร่วมกันวางหลักคุณค่าในตัวเอง (Intrinsic Value) ขึ้นเพื่อป้องกันหลักความเสมอภาคในโลกธรรมชาติ หมายความว่าสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในโลกนี้มีคุณค่าทางภาวะวิสัยบางอย่างของตนเอง นอกเหนือจากการคำนวณค่าของสมาชิกหน่วยหนึ่งหน่วยใด พวกอีกอย่างหนึ่งคือ สิ่งทั้งหลายมีค่าในตัวเอง ไม่ได้มีค่าเพราะเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์เท่านั้น แนวความคิดนิเวศวิทยาแนวนี้เกิดจากความตระหนักว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันเป็นตัวการของพื้นฐานทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจนิเวศวิทยาแนวนี้ส่งเสริมให้ตั้งคำถามอย่างกว้างขวางถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งได้ท้าทายต่อสมมติฐานที่มนุษย์ถือสิทธิเอาไว้ โดยพื้นฐานแล้วการดำรงอยู่ของสิ่งแวดล้อมเป็นทรัพยากรหรือปัจจัยเพื่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ นิเวศวิทยาแนวนี้ถือเป็นที่ปรัชญา แนวคิดที่กำกับก่อตัวและเป็นทั้งการเคลื่อนไหวทางสังคม แนวคิดนี้ได้ส่งผลต่อการอนุรักษ์ป่า การฟื้นฟูที่อยู่อาศัยของสัตว์ การปฏิบัติเยียวทางจิตใจ การศึกษาและความเคลื่อนไหวทางสังคมในสหรัฐอเมริกาและประเทศอื่นๆ ผ่านการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ เพื่อให้เกิดมุมมองใหม่ที่พื้นที่ภูมิเป็นศูนย์กลางมิใช่มนุษย์

3.2. หลักการพื้นฐานนิเวศวิทยาแนวลึก

1. ทุกชีวิตและทุกระบบที่เอื้อต่อชีวิต มีคุณค่าในตนเอง
2. ความหลากหลายและความซับซ้อนของรูปแบบชีวิตและวัฒนธรรมมีคุณค่าในตัวเอง และทำให้สรรพชีวิตมีความสุข

3. มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติและเนื่องจากมนุษย์มีพลังการทำลายธรรมชาติ จึงต้องเป็นผู้รับผิดชอบต่อธรรมชาติยิ่งกว่าสิ่งมีชีวิตอื่น
4. การที่ปัจจุบันมนุษย์เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับธรรมชาติมากเกินไปทำให้เกิดความเสียหายในชีวิตหลายรูปแบบและต่อระบบเกื้อหนุนชีวิตมากหลายสถานการณ์นี้กำลังเลวร้ายลงอย่างรวดเร็ว
5. ปัจจัยสำคัญของการเข้าไปยุ่งเกี่ยว คือ การผลิต การบริโภคและการขยายตัวของประชากร ซึ่งส่งผลในทางการทำลายล้าง
6. ต้องมีการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานทางอุดมการณ์ด้านนโยบาย โครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจ เทคโนโลยีและศาสนธรรม
7. การเปลี่ยนแปลงนี้แทนที่จะมุ่งสู่การเพิ่มมาตรฐานการครองชีพให้สูงขึ้น ควรจะนำไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นมากกว่า พร้อมๆ ไปด้วยการจัดการปัจจัยจำเป็นขั้นพื้นฐานสำหรับมนุษย์ทุกคน
8. การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้มีอุปสรรคและต้องใช้เวลาอันยาวนาน ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงจะมีประสิทธิภาพที่สุดก็ต่อเมื่อประชาชนร่วมมือกันทำงานในลักษณะของชุมชน
9. จากการที่ตระหนักถึงความสำคัญนี้ เรา รู้สึกว่าได้รับการเรียกร้องโดยธรรมชาติให้ทำงานเพื่อการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐาน โดยกุศโลบายด้วยความเข้าใจอย่างลึกซึ้งและด้วยความกรุณาเป็นแรงเคลื่อน

3.3 นิเวศวิทยาในแนวคิดในฐานะขบวนการเคลื่อนไหว

1. การเคลื่อนไหวทางนิเวศวิทยาแนวคิดเป็นการตอบโต้ต่อการนำเอาธรรมชาติมาใช้มากเกินไป และต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่มนุษย์ครอบงำหรือทำลายโลกในฐานะที่เป็น การเคลื่อนไหวเชิงสร้างสรรค์และมองการณ์ไกล นิเวศวิทยาแนวคิดจะระดมกำลังเสริมการสร้างสรรค์ของชุมชน สร้างวัฒนธรรมท้องถิ่น เศรษฐกิจท้องถิ่นและเศรษฐกิจตามชีวเขตภูมินิเวศ (Bioregion)
2. ปฏิบัติคัดค้านต่อต้านทางนิเวศวิทยาเป็นความพยายามสร้างสรรค์ที่จะอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพและทางวัฒนธรรมและเป็นการเตือนผู้ทำงานหรือทำกิจกรรมที่คุกคามความหลากหลายให้ตระหนักถึงเรื่องนี้ นักเคลื่อนไหวทางนิเวศวิทยาแนวคิดมีหน้าที่ที่จะต้องสร้างทางเลือกใหม่ที่ยั่งยืน โดยอยู่บนพื้นฐานของมุมมองที่แจ่มใสและมองแบบองค์รวม
3. เป้าหมายของการเคลื่อนไหวทางนิเวศวิทยาแนวคิด คือ การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ทางนิเวศวิทยาและทางสังคมที่ไปในทางทำลายและเปลี่ยนพฤติกรรมของอารยธรรมสมัยใหม่ไปสู่วิถีทางที่เกื้อกูลต่อชีวิตทั้งทางด้านสติปัญญา จิตวิทยา ศาสนธรรมและในด้านการเคลื่อนไหวทางสังคม

การเคลื่อนไหวทางนิเวศวิทยาแนวโลกได้รวบรวมสติปัญญาอันลึกซึ้งและด้านที่มีพลัง ปลดปล่อยจากกระบวนการเคลื่อนไหวและต่อต้านเชิงนิเวศวิทยาด้านอื่นๆ รวมทั้งนิเวศสตรีนิยม ความยุติธรรมทางสังคม การต่อสู้เพื่อสิทธิของสัตว์ การเรียกร้องสันติภาพ และการเคลื่อนไหวต่อต้านนิวเคลียร์ เป็นต้น (ประชา หุตานวัตร. 2544 : 47-49)

กล่าวโดยสรุป นิเวศวิทยาแนวโลกเรียกร้องให้มีการปฏิวัติทางวิถีคิดของมนุษย์เสียใหม่ อันเป็นการนำไปสู่การล้มล้างโลกทัศน์แบบเก่า ซึ่งมีเนื้อหาที่ให้ความสำคัญแก่ประโยชน์นิยมของมนุษย์ (Anthropocentric Ethics) นิเวศวิทยาแนวโลกเสนอโลกทัศน์แบบ Holism ซึ่งไม่แยกมนุษย์ออกจากธรรมชาติ และให้ความสำคัญสูงแก่จริยธรรมแนวนิเวศ ซึ่งสอนให้มนุษย์มีภาระหน้าที่พิทักษ์รักษาระบบนิเวศ ไม่ใช่พิชิตธรรมชาติ หรือขูดรีดธรรมชาติเพื่อผลประโยชน์ของมนุษย์

นอกจากนั้นนิเวศวิทยาแนวโลกยังเป็นพื้นฐานของการสร้างสังคมที่ใช้หลักการเศรษฐศาสตร์แบบใหม่ ซึ่งเรียกว่า “เศรษฐศาสตร์สีเขียว” (Green Economics) แนวคิดนี้มองว่าระบบเศรษฐกิจเป็นสิ่งมีชีวิตอันประกอบด้วยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สังคมและธรรมชาติ เป้าหมายของระบบนี้ต้องการสร้างความสุขสมบูรณ์ให้แก่ชีวิตมนุษย์ โดยใช้วิถีทางที่เรียบง่ายของการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาบทพจนานานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทขององค์กรชุมชนในการอนุรักษ์ป่า ได้ดังนี้

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ และคณะ (2535 : 93) ได้ศึกษาบทบาทขององค์กรในท้องถิ่น ที่มีต่อการบริหารและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กรณีศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี สรุปได้ว่า บทบาทขององค์กรในท้องถิ่นในการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ทำได้ด้วยตนเองโดยไม่ต้องขอความช่วยเหลือจากรัฐ ออกมาในรูปแบบการบำรุงและรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่แล้วรวมทั้งมีการป้องกันทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่ให้ถูกทำลาย การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างประหยัด รวมทั้งมีการป้องกันรวมทั้งการสร้างธรรมชาติเท่าที่จะทำได้ เช่น การปลูกป่าในบริเวณที่ดินของตนเองหรือการขุดบ่อน้ำตื้นด้วยตนเอง

รณสิทธิ์ มณีไสย์ (2532 : 54 – 57) ได้ศึกษาการใช้ประโยชน์ป่าไม้ของราษฎร โนนศรีสวัสดิ์ ตำบลดงมูล อำเภอนองกรุงศรี จังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่า มีการนำส่วนของพืชที่เป็นผล ใบ กิ่งสด และส่วนที่เป็นตามาใช้ไม้พื้เป็นการเก็บมาเพื่อใช้ภายในครอบครัวเท่านั้น ถ่าน แห่่งที่ได้มาเผาเป็นส่วนใหญ่นำได้จากครัวเรือนเอง ที่ยังมีไม้ยืนต้นขึ้นกระจัดกระจาย ชนิดของไม้ที่นำมาใช้ทำถ่าน

ได้แก่ ไม้เต็ง ไม้รัง พลวง ชาติแดง กระบาก ตระกร้อและมะขาม ไม้ผลหรือพืชโดยทั่วไปที่
 บริโภคมี 25 ชนิด โดยที่บริโภคส่วนใบมากที่สุด สำหรับชนิดของไม้นิยมบริโภคมี 22 ชนิด
 ไม้โครงสร้างหรือวัสดุก่อสร้าง เป็นการนำไม้มาใช้ประโยชน์ในครัวเรือนเท่านั้น ส่วนมากนำมาใช้
 โดยทั่วไปและชนิดไม้ที่นิยมมากที่สุดคือ ไม้เต็ง ส่วนที่เป็นเนื้อจะถูกนำมาใช้เป็นส่วนใหญ่
 งานหัตถกรรมใช้ประโยชน์ เพื่องานหัตถกรรมโดยการนำมาทำด้ามจอบ เสียม เพอร์นเจอร์ภายใน
 ครัวเรือน ด้ามมีดหรือด้ามขวาน เตียงและโต๊ะ ไม้ก่อสร้างบ้านส่วนใหญ่ได้จากการซื้อไม้
 และการเก็บหาจากฟาร์มของครัวเรือนที่มีไม้ยืนต้นขึ้นอยู่อย่างกระจัดกระจาย ชนิดของไม้โดยทั่วไป
 ที่นำมาก่อสร้างบ้าน ได้แก่ พลวง เต็ง รัง ชาติ ตะเคียนหิน และมะค่าโมง

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง และคณะ (2534 : 37) ได้ศึกษาเรื่อง วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกิน
 ว่านโยบายเรื่องป่าชุมชนที่ให้ชุมชนมีกรรมสิทธิ์ร่วม มีความเป็นไปได้สูงในภาคเหนือตอนบน
 และภาคอีสาน เพราะมีองค์กรชาวบ้านที่แข็งแกร่งกว่าภาคอื่นๆ แต่อย่างไรก็ตามสถาบันของชุมชน หรือ
 องค์กรของชาวบ้านน่าจะได้รับการส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นนิติบุคคลให้สามารถเป็นเจ้าของที่ดิน
 และป่าชุมชนนั้นได้ นโยบายการให้เอกสารสิทธิ์แก่ชุมชนก็จะเป็นมาตรฐานการเสริมที่ชุมชนจะได้
 ใช้อำนาจของกฎหมายป้องกันการเข้ายึดพื้นที่ของบุคคลภายนอก

เสกสรรค์ ยวงฉิษฐ์ (2536 : 37) ได้ศึกษาบทบาทกลุ่มชาวบ้านในการจัดการพื้นที่ป่าดงมูล
 สรุปลงได้ว่า การดำเนินงานของกลุ่มเหล่านี้ พบว่า พื้นฐานการก่อตั้งกลุ่มมีความเป็นมาต่างกัน
 แต่ชาวบ้านมีความตระหนักที่จะร่วมกันดูแลรักษาป่า เพราะการมองเห็นปัญหาที่เกี่ยวข้อง
 กับการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น การแสวงหาอาหารตามธรรมชาติจากป่าล่าบากขึ้น การใช้ไม้พื้น
 การเลี้ยงสัตว์ เป็นเหตุให้ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มอนุรักษ์ป่าขึ้นในพื้นที่ กลุ่มชาวบ้านได้พยายาม
 แก้ไขปัญหาและมาตรฐานการควบคุมการดำเนินงานเสมอมา เช่น การร่างระเบียบเพื่อป้องกัน
 การบุกรุก การรวมกันทำหลักแนวเขตรับผิดชอบที่แน่นอน ขออนุญาตใช้ประโยชน์ในเขตป่าอนุรักษ์
 ผ่านหน่วยงานราชการ เป็นต้น กติกาเหล่านี้เกิดจากความต้องการที่จะมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์
 และพึงพิงป่าบริเวณที่ตนมีส่วนรับผิดชอบ เงื่อนไขต่างๆ เหล่านี้กลุ่มจะต้องประสานความร่วมมือ
 กับชุมชนและหน่วยงานที่รับผิดชอบในพื้นที่ภายใต้ขอบเขตของกฎหมายทางด้านป่าไม้เท่าที่จะ
 อำนาจ เพราะอย่างน้อยที่สุดองค์กรเหล่านี้มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าไม้ที่อยู่บนพื้นฐาน
 วัฒนธรรมท้องถิ่นของตนเสมอ

บัญญัติ แก้วส่อง และคณะ (2538 : 82) ได้ศึกษาชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
 กรณีศึกษาหมู่บ้านในป่าภูตีสวนทราย อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย พบว่า

1. ชุมชนมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยชุมชนได้มีการ รวมตัวจัดตั้ง

องค์กรอนุรักษ์ป่าขึ้นมาเพื่อต่อต้านกับการให้สัมปทานของภาครัฐ ซึ่งกระบวนการต่อสู้ชุมชนเป็นผู้ดำเนินการเองทั้งหมด แต่การรวมตัวกันจนถึงการเดินขบวนประท้วง

2. ชุมชนที่มีศักยภาพในการอนุรักษ์และพัฒนาระบบนิเวศได้เป็นอย่างดี โดยการวางกฎเกณฑ์ร่วมกันในการใช้ประโยชน์ การร่วมกันก่อสร้างเหมือง ฝาย เพื่อพัฒนาแหล่งน้ำชลประทาน

3. ชุมชนมีศักยภาพในการสืบทอด และพัฒนาความเป็นชุมชน โดยการสร้างองค์กรให้เข้มแข็ง ในป่าชุมชนเป็นแหล่งประกอบพิธีกรรมต่างๆ ตามภูมิปัญญาท้องถิ่น

วิบูลย์ จารัสพันธุ์ และคณะ (2532 : 92) ได้ศึกษาการจัดการป่าชุมชน โดยองค์กรท้องถิ่น ผลการศึกษาปรากฏว่าในการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านมีทั้งอาศัยระบบความเชื่ออันเป็นพื้นฐานทางวัฒนธรรมของชุมชนและพลังกลุ่มในรูปของคณะกรรมการ เป็นกลไกสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ซึ่งอยู่ในสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ ไม่ว่าชุมชนจะจัดการป่าชุมชน โดยอาศัยกลไกใดก็ตาม ล้วนแล้วแต่สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถของชุมชน ในการจัดการความสัมพันธ์ของคนในชุมชนได้อย่างเป็นระบบระเบียบ และภายใต้ระบบการจัดการนั้นๆ ได้ ทำให้ชุมชนได้รับการตอบสนองความต้องการ และความสามารถดำรงไว้ ซึ่งรากฐานทางวัฒนธรรมของชุมชน รวมทั้งก่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ

นอกจากนั้นการจัดการป่าชุมชนขององค์กร ในท้องถิ่นล้วนแล้วแต่ให้บทเรียนแก่องค์กรอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องหรือมีความสนใจในเรื่องนี้หลายประการ คือ

ประการแรก การจัดการป่าชุมชนต้องสามารถสนองความต้องการของคนในชุมชน แม้ว่าการจัดการนั้น จะเน้นในเรื่องของการอนุรักษ์แต่ต้องเปิดช่องให้ประชาชนได้ใช้ประโยชน์เป็นแรงจูงใจให้เขาได้เข้ามาช่วยดูแลรักษาป่า

ประการที่สอง การจัดการป่าชุมชนต้องมีกฎระเบียบที่ชุมชนเห็นพ้องต้องกันแต่การปฏิบัติให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ต้องมีความยืดหยุ่น ไม่ใช่เน้นแต่การดำเนินการให้เป็นไปตามกฎเพียงอย่างเดียว

ประการสุดท้าย กฎเกณฑ์ของชุมชนที่จัดตั้งขึ้นมาจะสอดคล้องกับความเห็นของชาวบ้านแล้ว กฎเกณฑ์เหล่านั้นสามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงได้เมื่อสถานการณ์ของชุมชนเปลี่ยนไป โดยการตกลงร่วมกันของชาวบ้าน

สุวิทย์ ธีรศาสตร์ (2535 : 94) ได้ศึกษาป่าชุมชนอีสานและได้ข้อสรุปในประเด็นศักยภาพของชุมชนในการอนุรักษ์ป่า พบว่า การอนุรักษ์ป่าชุมชนที่ประสบความสำเร็จเพราะมีปัจจัยต่อไปนี้

1. องค์กรชุมชน โดยเฉพาะผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้านและเจ้าอาวาสที่เข้มแข็งและทำงานอย่างค้ำคอเนื่องกันนานพอสมควร หากผู้นำของชุมชนมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เพราะเห็นคุณค่าของป่าแล้วลงมือทำ ชาวบ้านอีสานโดยส่วนใหญ่มักจะเชื่อผู้นำในสิ่งที่เขาจะทำตามอยู่แล้ว

2. ชุมชนที่ประสบความสำเร็จมักจะออกกฎหมู่บ้านมาลงโทษคนที่ตัดไม้ในป่าชุมชน จะถูกปรับเงินต้นละ 500 - 1,500 บาท เมื่อออกกฎแล้วคณะกรรมการหมู่บ้านจะช่วยกันสอดส่องดูแลโดยมีลูกบ้านคอยเป็นหูเป็นตาอีกทางหนึ่งเมื่อพบผู้กระทำผิดก็ลงโทษตามที่ประกาศไว้

3. ป่าชุมชนที่มีขอบเขตที่ชัดเจน เช่น มีถนน มีรั้วลวดหนามหรืออยู่ใกล้บ้าน จะเป็นป่าที่รักษาไว้ได้ดี มีการละเมิดน้อยมาก

4. ป่าชุมชนที่เป็นวัดจะมีพระคอยดูแล จะเป็นป่าไม้ที่ไม่มีใครบุกรุกหรือเข้าไปตัดไม้

5. ป่าชุมชนที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ เช่น ป่าคอนปู่ตา ชาวบ้านมีความเกรงกลัวในความศักดิ์สิทธิ์ของผีปู่ตา ชาวบ้านไม่กล้าล่วงละเมิด ป่าซำก็เป็นอีกป่าหนึ่งที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่เข้าไปตัดไม้มาใช้สอย เพราะเชื่อกันว่าถ้าทำจะ จะลำหรือเกิดอับมงคลแก่ผู้กระทำ

6. ป่าชุมชนที่มีดินเลนหรือน้ำท่วมชาวบ้านมักจะไม่นิกรุกพื้นที่ เพราะเอามาทำกินไม่ได้

อนงค์ พัฒนจักร (2535 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของสตรีในการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ กรณีศึกษาหมู่บ้านห้วยม่วง จังหวัดขอนแก่น ผลปรากฏว่า หมู่บ้านห้วยม่วงเป็นชุมชนที่เกิดจากการย้ายถิ่นฐานจากแหล่งอื่นๆ ที่มีความหลากหลายและให้ความสำคัญในเรื่องของผลประโยชน์ในด้านรายได้หรือเศรษฐกิจเป็นหลัก ลักษณะทั่วไปของสตรีที่มีส่วนร่วมมากและน้อย ซึ่งสตรีที่มีส่วนร่วมมากจะมีจำนวนมากกว่าสตรีที่มีส่วนร่วมน้อย ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับระดับการมีส่วนร่วมของสตรีในการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้คือรายได้การเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาชุมชนในอดีต การเป็นสมาชิกกลุ่มความคาดหวังในผลประโยชน์ในเชิงรูปธรรมจากชุมชน ความคาดหวังเชิงนามธรรมจากชุมชน วิธีการรับข่าวสารเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ ระดับความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ และระดับการตระหนักถึงปัญหาทรัพยากรป่าไม้

ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับระดับการมีส่วนร่วมของสตรีในเชิงบวกคือ การเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาชุมชนในอดีต การเป็นสมาชิกกลุ่ม ความคาดหวังในผลประโยชน์เชิงรูปธรรมจากชุมชน วิธีการรับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้คือรายได้การเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาชุมชนในอดีต การเป็นสมาชิกกลุ่มความคาดหวังในผลประโยชน์ในเชิงรูปธรรมจากชุมชน มีป่าที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับชุมชน คือ ชุมชนได้อาศัยผลประโยชน์ต่างๆ จากป่า เช่น ป่าเป็นแหล่งอาหาร เป็นแหล่งใช้สอยเพื่อเป็นฟืน สร้างคอกสัตว์ สร้างบ้านเรือนและเครื่องมือเครื่องใช้ทางการเกษตร และเป็นแหล่งเก็บสมุนไพร

คุณฉวี อายุวัฒน์ และคณะ (2535 : 7) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในงานวนศาสตร์ชุมชน : กรณีชุมชนห้วยม่วง พบว่า ปัจจัยที่มีการส่งเสริมให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในงานวนศาสตร์ชุมชน ได้แก่

1. โครงการหรือกิจกรรมนั้นสอดคล้องกับความเป็นอยู่ของชาวบ้าน
2. กลุ่มมีความสนใจในกิจกรรมนั้นๆ
3. กลุ่มมีความพร้อมด้านเวลา มีฐานะทางครอบครัวพออยู่พอกินและความพร้อมด้านสถานที่ เช่น กิจกรรมเรือนเพาะชำจะทำให้กิจกรรมนั้นประสบผลสำเร็จ
4. กิจกรรมนั้นก่อให้เกิดความรู้ ทักษะและความสามารถรวมกลุ่ม เช่น กิจกรรมรั้วกินได้
5. กิจกรรมก่อให้เกิดความรู้ ทักษะและการรวมกลุ่ม ซึ่งจะนำความรู้ไปสู่การพัฒนาต่อไปในอนาคต เช่น กิจกรรมการอบรมกลุ่มต่างๆ
6. จากการพูดคุยด้วยตัวต่อตัว และความสัมพันธ์ส่วนตัวกับเจ้าหน้าที่ประสานงานชุมชนป่าไม้ ทำให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมมากขึ้น

บริสุทธิ์ กระแสร์ (2535 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาบทบาทของวัดกับการอนุรักษ์ป่าไม้ ศึกษากรณีเฉพาะวัดบุญญานุสรณ์และวัดสุวรรณโณปมคุณ อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดหนองบัวลำภู ผลการศึกษาพบว่า วัดบุญญานุสรณ์และวัดสุวรรณโณปมคุณ นอกจากมีบทบาทเป็นผู้นำทางด้านจิตใจ มีหน้าที่อบรมสั่งสอนให้คนประพฤติชอบตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนาแล้ว วัดทั้งสองยังมีบทบาทในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ วัดทั้งสองวัดมีความแตกต่างกัน แต่ผลการปฏิบัติปรากฏว่าได้ผลดีในระดับปานกลาง ก่อนข้างเดิมทั้งสองวัด ปัญหาในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของวัดมีเพียงเล็กน้อย เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในอดีต วัดทั้งสองสามารถแก้ปัญหาเหล่านั้นได้ ปัจจุบันทั้งสองวัดไม่มีปัญหาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้แต่อย่างใด

ประสิทธิ์ กุณรัตน์ (2536 : 1-20) ได้กล่าวถึง การจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยวัดป่าว่า การกำหนดวัดไม่ว่าวัดบ้านหรือวัดป่าย่อมเป็นความต้องการของชุมชน เพราะสถาบันศาสนานี้เป็นสถาบันหลักหนึ่งของชุมชน ต้องได้รับการสนับสนุนจากชุมชนวัด สำนักสงฆ์จึงจะดำรงอยู่ได้ ในขณะเดียวกันการดำรงอยู่ของวิถีชีวิตในชุมชนที่สุขสมบูรณ์ต้องมีวัดมีพระประจำหมู่บ้าน ดังนั้นความผูกพันความสัมพันธ์ระหว่างบ้านกับวัดจึงแนบสนิทเนื้อเดียวกัน การบริหารจัดการป่าวัดชุมชนจึงมีส่วนรับผิดชอบ เช่น การก่อสร้างวัด การวางแผนที่วัดร่วมกับพระ การพัฒนาวัดการใช้ประโยชน์จากป่าหรือวัดป่าต่างระดับกัน ได้แก่

1. เพียงเพื่อประกอบพิธีกรรม

2. การใช้ประโยชน์จากผลผลิตของป่า เช่น สมุนไพร เห็ด ผักป่า ไม้ฟืนด้วยการขออนุญาตหรือได้รับการอนุญาตเชิงชุมชนจากเจ้าอาวาสและด้วยการทำนุตามศรัทธา
3. การได้ร่วมเงาร่มรื่น สงบสัมปายะ ปฏิบัติธรรม ไกล่ชุมชนและป่าธรรมชาติได้สอนธรรมเพราะความรู้ด้านจิตใจตั้งต้นที่ป่า อยู่ในป่า และเกิดขึ้นที่ป่า
4. การได้แหล่งต้นน้ำของชุมชน วัดบางแห่งอยู่ระหว่างยอดเขาต้นน้ำ มีพื้นที่นับหมื่นไร่ จึงเป็นแหล่งต้นน้ำ ต้นกำเนิดน้ำของชุมชนตลอดปี
5. แหล่งศึกษารัฐธรรมนูญและศึกษารัฐธรรมนูญของเยาวชนในโรงเรียน
6. ป่าวัดเป็นแหล่งขยายพันธุ์พืชดั้งเดิมของชุมชน
7. ป่าวัดมีส่วนในการรักษาระบบนิเวศชุมชนของความเลวร้ายของการขาดดุลยภาพในระบบนิเวศชุมชน
8. ป่าวัด ช่วยสร้างจิตสำนึกในการรักษาป่าของสังคมให้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง เป็นการให้การศึกษา ผลกระทบแบบไม่จงใจจากของจริงและเป็นศักดิ์ศรีของชุมชนที่บ่งบอกถึงความเป็นคนรักธรรมชาติ

เสน่ห์ จามริก และคณะ (2536 : 185-186) ได้ศึกษาป่าชุมชนในภาคเหนือว่าประเพณีเรื่อง วัดป่าในภาคเหนือไม่สู้จะเข้มแข็งนักเมื่อเทียบกับภาคอีสาน เพราะภาคเหนือมีพื้นที่เป็นป่าเขาส่วนมาก วัดส่วนใหญ่ตั้งอยู่บนพื้นที่ราบใกล้หมู่บ้าน วัดที่ทำหน้าที่รักษาป่าจึงมักเป็นวัดที่ตั้งอยู่ตามม่อนดอยที่ไม่ไกลจากชุมชนนัก ซึ่งลักษณะที่ตั้งเหมาะสมโดยนัยกล่าวก็ไม่มีมากนัก อย่างไรก็ตามโอกาสของการที่จะผลักดันให้วัดเข้ามาดำเนินการในแนวป่าชุมชนมีสูง เนื่องจากวัดมีสถานภาพเป็นนิติบุคคล จึงสามารถขอเช่าพื้นที่จากกรมป่าไม้ ประกอบศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อพระและต่อวัดก็น่าจะมีส่วนช่วยให้กิจกรรมนี้ขยายต่อไปได้ ประเด็นสำคัญ คือ ชาวบ้านควรจะมีส่วนได้รับผลประโยชน์ในรูปของการจูนเงาจากป่าของวัดบ้าง นอกเหนือจากความอ้อมเอมทางด้านอุดมการณ์

ผการัตน์ รัฐเขตต์ (2538 : 95) ได้ศึกษาชุมชนกับการป่าไม้ โดยศึกษาจากชุมชนเกษตรกรรมชลประทาน ชุมชนเกษตรกรรมน้ำฝนและชุมชนชาวประมง ซึ่งได้ข้อสรุปจากการศึกษาว่า ชุมชนที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคต่างๆ ทั่วประเทศ จากพื้นที่สูงสู่พื้นที่ราบและชายฝั่งทะเล ได้ระดับภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรื่องป่าธรรมชาติไว้อย่างหลากหลาย ซึ่งภูมิปัญญาเหล่านี้ไม่เพียงแต่มีบทบาทในการรักษาป่าธรรมชาติไว้บนหลักการของการใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่องในแนวทางที่เหมาะสมเท่านั้น หากแต่ยังได้คำจูนวิถีชีวิตของชุมชนเกษตรกรรมให้สามารถดำเนินชีวิตอย่างมีเสถียรภาพ นิเวศวิทยาในระบบคิดของชุมชนเหล่านี้ จึงมีความหมายแห่งการดำรงชีพของมนุษย์เป็นหลักการสำคัญ เป็นนิเวศวิทยาแห่งการพึ่งตนเองเพื่อการยังชีพการที่จะดำรงรักษาความรู้และระบบแผนการจัดการป่า

บทบาทของผู้ร่วมกิจกรรมการมีส่วนร่วมในรูปแบบต่างๆ ต่อไป

เกลินี จอมเกาะ (2540 : 102) ได้ศึกษาป่าโคกคองเต็งกับวิถีชีวิตชุมชน อำเภอนาขุ่น จังหวัดมหาสารคาม แล้วให้ข้อเสนอแนะว่า

1. การอนุรักษ์ป่าที่ได้ผลดีนั้นควรมีองค์กรหรือหน่วยงานของรัฐเข้าไปดูแล โดยมีนโยบายงบประมาณและเจ้าหน้าที่เพียงพอมีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน ขณะเดียวกันก็ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลและใช้ประโยชน์จากป่าภายในของเขตที่หน่วยงานของรัฐได้กำหนดไว้ โดยเน้นที่การอนุรักษ์พื้นที่ป่า

2. สถาบันวิจัยวลัยรุกเวชและชาวบ้านที่เข้าไปใช้ประโยชน์ภายในป่าโคกคองเต็งควรมีกิจกรรมการอนุรักษ์ร่วมกัน เช่น การอนุรักษ์พันธุ์ไม้ดั้งเดิมภายในป่าให้คงสภาพอยู่ในสภาพเดิมมากที่สุด และช่วยกันปลูกต้นไม้เศรษฐกิจทดแทนในพื้นที่ที่ถูกทำลาย เช่น ไม้ประดู่ ไม้มะค่า ไม้ยาง เป็นต้นหรือช่วยกันบำรุงดูแลต้นไม้ที่เกิดตามธรรมชาติ พร้อมทั้งป้องกันไฟป่าและการลักลอบตัดไม้ด้วย

3. สถาบันวิจัยวลัยรุกเวช ควรจัดตั้งโครงการอบรมกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่านักเรียนนักศึกษาพ่อค้าประชาชน โดยทั่วไปให้เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าและปลูกจิตสำนึกร่วมกัน เพราะป่าคือ แหล่งที่ให้ประโยชน์แก่มนุษย์ทั่วไปทั้งทางตรงและทางอ้อม

วิจิษฐ์ รัตนวรรณ (2541 : 86) ได้ศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนของชาวอำเภอห้วยผึ้ง จังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่า ปัญหาการอนุรักษ์ป่าชุมชนที่เป็นนามธรรมในส่วนรวมของอำเภอห้วยผึ้ง ทำให้มีการลักลอบตัดไม้ในป่าชุมชนจำนวนมาก การสร้างกฎเกณฑ์และระเบียบต่างๆ ภายในชุมชนไม่ได้รับการยอมรับจากสมาชิกในชุมชน ความเชื่อเรื่องผีป่าหรือผีคุ้มครองป่าน้อยลง การพัฒนาประเทศตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-7 มุ่งเน้นที่จะพัฒนาปัจจัยพื้นฐานในการดำเนินชีวิต เช่น มีไฟฟ้าใช้ การคมนาคมสะดวกขึ้น มีน้ำปะปาใช้ ทำให้ประชาชนขาดความน่าเชื่อถือในสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ขาดความเกรงกลัวในเรื่องผีป่าหรือผีคุ้มครองป่า การทำบาป เพราะไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ทำให้ประชาชนขาดความเชื่อ ความศรัทธา มีการตัดต้นไม้ใหญ่ลงเป็นจำนวนมาก การเสื่อมศรัทธาในตัวผู้นำจากภาวะเศรษฐกิจในปัจจุบันทุกคนต้องทำงาน เพื่อให้มีรายได้จุนเจือครอบครัว ดังนั้น ผู้นำในชุมชนจึงลดบทบาททางสังคมลง ตลอดจนขาดความเป็นผู้นำในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ทรงคุณ จันทอร และคณะ (2542 : 79) ได้ศึกษาศักยภาพทางนิเวศวิทยาและยุทธวิธี การอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากป่าวัฒนธรรม อำเภอแกลง จังหวัดมหาสารคาม ค้นพบประเด็นที่น่าสนใจ คือ การบุกรุกป่าวัฒนธรรมของประชาชนอย่างมีปัญหามาก แม้จะเป็นป่าช้าคอนปู่ตา

ทั้งนี้เพราะว่า ประชาชนส่วนหนึ่งเริ่มเปลี่ยนแปลงความเชื่อ ไม่เกรงกลัวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่รักษาป่า สำหรับคอนปู่ตามีการบุกรุกน้อย แต่ป่าช้าและคอนปู่ตาบางส่วนได้ใช้เป็นที่สร้างสาธารณะประโยชน์ เช่น สระน้ำ ก่อสร้างที่ทำการ บางแห่งใช้เป็นที่ตั้งขยะของสุขาภิบาล สร้างความเสียหายแก่ป่าวัฒนธรรม ส่วนป่าทำเลนนอกจากประชาชนบุกรุกแล้วยังมีปัญหาความมีอิทธิพลท้องถิ่นทำประโยชน์ เช่น ปลูกป่าคันยูดาลิปตัส ส่วนแนวทางการพัฒนาป่าวัฒนธรรมผู้วิจัยเสนอว่า

1. แต่ละหมู่บ้านควรกำหนดกฎระเบียบ การใช้ประโยชน์จากป่าวัฒนธรรมโดยองค์กรท้องถิ่นเพื่อควบคุมไม่ให้ประชาชนบุกรุกป่าวัฒนธรรม
2. ควรจัดตั้งองค์กรท้องถิ่นในระดับหมู่บ้านให้ชัดเจน และฝึกอบรมความรู้ในการบริหารจัดการป่าวัฒนธรรม
3. ป่าทำเลบางแห่งหากจะปิดกั้นการบุกรุกจากประชาชน ควรกำหนดป่าให้แน่นอนหรืออาจจัดตั้งเป็นวัดป่าหรือสำนักสงฆ์ และควรมีการล้อมรั้วให้ชัดเจน
4. ควรมีการส่งเสริมประเพณีความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับคอนปู่ตา โดยจัดกิจกรรมต่างๆอย่างต่อเนื่อง เพื่อปลูกฝังความเชื่อแก่คนรุ่นใหม่สืบทอดรักษาคอนปู่ตาต่อไป

อภิชัย ศรีโสภิต (2545 : 121) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง การช่วงชิงความหมายของป่า ซึ่งได้ข้อสรุปว่า การที่ชาวบ้านได้มีการติดต่อสร้างเครือข่ายกัน ถือเป็นการสร้างระบบสื่อสารระหว่างกันที่เป็นความร่วมมือในการต่อสู้เรื่องการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้าน ทำให้เกิดการขยายแนวคิดการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านออกไปอย่างกว้างขวางขึ้น สิ่งที่สะท้อนออกมาอย่างชัดเจนคือ ความพยายามนำเสนอกฎหมายของป่าชุมชนที่เกิดจากการประสานความร่วมมือกันของชาวบ้าน จนกลายเป็นเครือข่ายของความร่วมมือ จนได้มีการนำเสนอกฎหมายนี้ได้สำเร็จ ซึ่งขณะนั้นกฎหมายได้ผ่านสภาผู้แทนราษฎรไปแล้วและกำลังอยู่ในระหว่างพิจารณาของวุฒิสภา การที่ชาวบ้านสามารถสร้างเครือข่ายจนสามารถผลักดันให้เกิดการเสนอกฎหมายป่าชุมชนและนำไปสู่การถกเถียงในสภา ทั้งสองได้ถือว่าเป็นความสำเร็จอีกประการหนึ่งของการเคลื่อนไหวของชาวบ้านด้วย

จากการประมวลการวิจัยที่เกี่ยวข้องแสดงให้เห็นว่า บทบาทขององค์กรท้องถิ่นที่มีต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ส่วนใหญ่มีพื้นฐานมาจากสมาชิกในองค์กรเหล่านั้น มีความตระหนักถึงผลประโยชน์ที่ตนได้รับจากผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในรูปแบบต่างๆ จึงทำให้มีการจัดระเบียบในการใช้ประโยชน์ และระเบียบในการปฏิบัติที่สอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น เช่น องค์กรวัดสอนให้ชาวบ้านหยุดการทำลายป่าหันมาฟื้นฟูทำนุบำรุงและปลูกป่าสร้างทรัพยากรป่าไม้ทดแทนป่าไม้ที่ถูกทำลายไป

กรอบแนวคิดในการวิจัย

กรอบความคิดในการวิจัยเกี่ยวกับบทบาทขององค์กรชุมชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชนโลกหินลาด จากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนการศึกษาข้อมูลแวดล้อมพื้นฐาน ทำให้กรอบความคิดในการวิจัย พบว่า พลังขับเคลื่อนขององค์กรชุมชนที่เกิดขึ้น จนกลายเป็นปรากฏการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อป่าชุมชนโลกหินลาดและชุมชนรอบป่ามีองค์ประกอบที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ของปัจจัยสำคัญ 2 ส่วน คือ

1. ปัจจัยภายนอก เป็นปัจจัยที่สามารถอธิบายได้ว่าแนวคิดจากการพัฒนาของตะวันตก ที่เห็นว่ามนุษย์ต้องเอาชนะธรรมชาติ และแปรตามธรรมชาติให้ตอบสนองผลประโยชน์และความสุขของมนุษย์ได้มากที่สุด ดังนั้นกระแสการพัฒนาที่ยืนอยู่บนฐานคิดวัตถุนิยมและทุนนิยมอุตสาหกรรม จึงแผ่อิทธิพลไปทั่วโลกสำหรับประเทศไทยการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับแรกเมื่อ พ.ศ. 2504 คือ ผลของกระแสทุนนิยมดังกล่าวและประเทศไทยถูกออกแบบให้บุกเบิกป่าเพื่อทำไม้และขยายพื้นที่การเกษตร โดยเน้นการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวเพื่อป้อนโรงงานอุตสาหกรรม

ป่าชุมชนโลกหินลาดและชุมชนรอบป่า ก็อยู่ในกระแสการเปลี่ยนแปลงนี้ การขยายตัวของชุมชนหมู่บ้าน การบุกรุกป่าเพื่อปลูกปอ อ้อยและมันสำปะหลัง เป็นพลวัตของการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมที่ทำให้ชุมชนท้องถิ่นมองข้ามแนวคิดตะวันออกและภูมิปัญญาท้องถิ่นสอนให้มนุษย์ตระหนักในคุณค่าของธรรมชาติและอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเอื้ออาทรต่อกัน อีกปัจจัยหนึ่งคือ การเข้าไปมีบทบาทของรัฐเหนือชุมชนเพื่อจัดระเบียบการพัฒนา เป็นการนำวัฒนธรรมไปใช้ ส่งผลให้เกิดความผูกพันและสร้างฐานอำนาจให้กับผู้นำท้องถิ่น รวมทั้งประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ ครอบคลุมป่าชุมชนโลกหินลาด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำเอาแนวความคิดการจัดการป่าไม้แบบใหม่

มาใช้เมื่อปี พ.ศ. 2540 ภายใต้โครงการปลูกป่าสาธิตเป็นเหตุปัจจัยเหนือความคาดหมายที่ทำให้ชาวบ้านรวมตัวเป็นกลุ่มอนุรักษ์ เพื่อต่อต้านโครงการของรัฐพร้อมๆ กับแนวคิดประชาสังคม และแนวคิดทฤษฎีนิเวศวิทยานิยม เป็นปัจจัยภายนอกอีกกระแสหนึ่งที่เคลื่อนตัวเข้าสู่ประเทศไทย และชุมชนป่าโลกหินลาด

2. ปัจจัยภายใน ปัจจัยภายในชุมชน องค์กรชุมชนและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่า เป็นเงื่อนไขภายในที่ก่อให้เกิดพลังขับเคลื่อนทางสังคมเป็นอย่างต่อเนื่องและส่งผลกระทบหลายด้าน จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องทำให้ได้กรอบความคิดที่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ และนำไปสู่การวิเคราะห์ได้หลายประเด็น ทั้งการมองจากปรากฏการณ์เบื้องต้น และการวิเคราะห์เชิงลึกถึงปัจจัยภายในที่เป็นเหตุเป็นผลเกี่ยวเนื่องกันและกัน

1. ปราบกฏการณ์เบื้องต้นหรือปราบกฏการณ์ปกติเช่น สภาพทั่วไปของชุมชนรอบป่า ลักษณะทางกายภาพของป่า ระบบการผลิตวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมทั่วไป
2. โครงสร้างและความเคลื่อนไหวขององค์กรชุมชน ซึ่งเป็นองค์กรที่เกิดขึ้นภายใต้แรงขับของปัจจัยภายนอก ทั้งจากกระทำต่อป่าของระบบทุน ระบบราชการและแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ส่วนปัจจัยภายในองค์กรที่อาศัยระบบเครือญาติ ระบบความเชื่อ และภาวะผู้นำเป็นพลังขับเคลื่อนสำคัญ
3. แรงจูงใจภายในของปัจเจกบุคคล ได้แก่ ความรู้สึกเป็นเจ้าของความรักความหวงแหน ทรัพยากรธรรมชาติ ความต้องการที่มีค่าทางเศรษฐกิจจากการใช้ประโยชน์ในป่าชุมชน โศกหินลาด รวมทั้งแรงจูงใจที่เกิดขึ้นจากความผูกพันระหว่างป่ากับปัจเจกบุคคลและชุมชน
4. ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นปัจจัยภายในสำคัญที่อธิบายได้ด้วยแนวคิดเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น แนวคิดเรื่องการจัดการป่าของชุมชน ตลอดจนแนวคิดจากทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม และทฤษฎีนิเวศวิทยาแนวลึก ซึ่งสอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นแต่ไม่ได้หมายความว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับอิทธิพลจากแนวคิดตะวันตก